

Φιλόσοφοι της αλεξανδρινής σχολής φιλοσοφίας παρακολουθούν την Αγία Αικατερίνη που τους αντικρούει. Λεπτομέρεια από το έργο του Μαζολίνο ντα Πανικάλε (1425, νωπογραφία από τη Βασιλική του Αγίου Κλήμεντος στη Ρώμη).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η κυνική φιλοσοφία και οι φιλοσοφίες των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

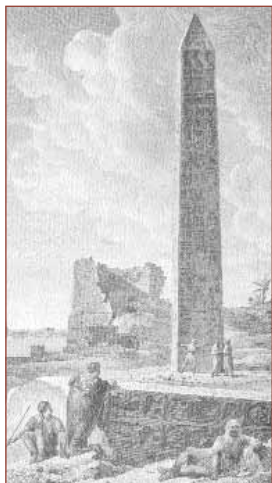
Στο κεφάλαιο αυτό:

- Θα γνωρίσουμε την κυνική φιλοσοφία, η οποία διαμορφώθηκε τον 4ο αιώνα π.Χ. και ανήκει στις σωματικές σχολές.
- Θα γνωρίσουμε επίσης τις φιλοσοφίες που διαμορφώθηκαν στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους (τέλος του 4ου αι. π.Χ. – 6 αι. μ.Χ.).
- Θα μελετήσουμε κείμενα των κυνικών, των επικούρειων, των στωικών και των σκεπτικών φιλοσόφων και θα δούμε το ενδιαφέρον τους για τον άνθρωπο και τα προβλήματά του.
- Θα γνωρίσουμε τις ηθικές τους αντιλήψεις που συνδέονται με τη σωματική αντίληψη για την αυτάρκεια, την αρετή και την ευδαιμονία.
- Θα συζητήσουμε τη σχέση των ηθικών τους αντιλήψεων με την ιστορική, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα της εποχής.
- Θα γνωρίσουμε τον **Νεοπλατωνισμό**, μια φιλοσοφία που χαρακτηρίζεται από εκλεκτικισμό και στηρίζεται κυρίως στον Πλάτωνα· με το ρεύμα αυτό τελειώνει η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Η φιλοσοφία μεταβαίνει πλέον από τον λόγο στην πίστη, συνδέεται η πίστη με τη γνώση, η φιλοσοφία με τη θρησκεία. Με το κλείσιμο των φιλοσοφικών σχολών της Αθήνας το 529 μ.Χ. μεταβαίνουμε από την ύστερη αρχαιότητα στο μεσαίωνα. Η μεσαιωνική φιλοσοφία επιχειρεί ένωση φιλοσοφίας και θεολογίας.

Η κυνική φιλοσοφία και οι φιλοσοφίες των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Τα ερείπια της φιλοσοφικής σχολής της Αλεξάνδρειας (Αίγυπτος, Komel Dikka). Η Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειον του Αριστοτέλη χρησίμευσαν ως πρότυπα της.

Ο λεγόμενος Οβελίσκος της Κλεοπάτρας στα ερείπια της Βιβλιοθήκης και του Μουσείου της Αλεξάνδρειας (η ονομασία «Μουσείο» φανερώνει την ύπαρξη ιερού των Μουσών).

Αναπαράσταση τμήματος αρχαίας βιβλιοθήκης, με απεικόνιση παπύρων σε κυλινδρικό σχήμα, όπου γράφονταν τα κείμενα.

1 Η ελληνοιστική φιλοσοφία (323 π.Χ. - 31 π.Χ.)

Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας εποχής στην αρχαία ιστορία, η οποία τερματίζεται τρεις αιώνες μετά, με τον θάνατο της Κλεοπάτρας, την πτώση του κράτους των Πτολεμαίων και την ίδρυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τον Αύγουστο. Είναι η ελληνοιστική εποχή κατά την οποία οι στρατηγοί του Αλεξάνδρου κυβερνούν μακρινές χώρες της Ασίας και της Αφρικής: Ο ελληνικός πολιτισμός έχει μεταφερθεί σε πόλεις, όπως η Αλεξάνδρεια στην Αίγυπτο, η Αντιόχεια στη Συρία, η Πέργαμος στη Μικρά Ασία και ανθεί παράλληλα και σε ελληνικές πόλεις της Κάτω Ιταλίας. Στην πρώην επικράτεια του Αλεξάνδρου, εξαιτίας της ανάμειξης του ελληνικού πολιτισμού με διάφορους λαούς και θρησκείες και με νέες ιδέες, αναδύεται πλέον ο ελληνοιστικός κόσμος, που δεν είναι αμιγώς ελληνικός, και διαμορφώνεται η *ελληνοιστική φιλοσοφία*. Στις πόλεις, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, δημιουργούνται κέντρα μάθησης και πολιτισμού, όπως λ.χ. στην Αλεξάνδρεια όπου ιδρύεται η Αλεξανδρινή βιβλιοθήκη και το Μουσείο, χώρος επιστημονικής, φιλολογικής και φιλοσοφικής έρευνας. Η καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας, της κοινής, ως διεθνούς γλώσσας, καθιστά δυνατή την παγκόσμια διάδοση της ελληνικής φιλοσοφίας.

Στην Αθήνα, μετά τον θάνατο του Σωκράτη (399 π.Χ.), οι φιλόσοφοι εγκαταλείπουν τον δημόσιο χώρο της Αγοράς. Ιδρύουν σχολές, όπως την Ακαδημία και το Λύκειο και, αργότερα, τον Κήπο και τη Στοά. Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε τις φιλοσοφίες που δημιουργούνται στους ελληνοιστικούς (323 π.Χ. - 31 π.Χ.) και στους αυτοκρατορικούς χρόνους (1ος αι. π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.). Ο *Κυνισμός*, φιλοσοφία που διαμορφώθηκε τον 4ο αι. π.Χ., ανήκει στις λεγόμενες *σωκρατικές σχολές* (Μεγαρική, Κυρηναϊκή, Ηλειακή κ.ά.), οι οποίες ιδρύονται από μαθητές και φίλους του Σωκράτη και ζητούν να βρουν το νόημα και τον σκοπό της ζωής με βάση την ηθική. Ο Κυνισμός, μολονότι εντάσσεται στην κλασική ή αττική φιλοσοφία, συνδέεται με την *ελληνοιστική φιλοσοφία*, αφού επιβιώνει έως αυτή την εποχή. Ο *Επικουρισμός*, ο *Στωικισμός* και ο *Σκεπτικισμός*, φιλοσοφικά ρεύματα που εμφανίστηκαν στο τέλος του 4ου αιώνα π.Χ., συνεχίζουν να υπάρχουν μέχρι τον 3ο αιώνα μ.Χ. και έχουν ως πηγή τη σωκρατική διδασκαλία. Από άποψη ιστορική, μόνο ο *Στωικισμός* κυριαρχεί σε όλη την ελληνοιστική εποχή και στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, δηλαδή στην αυτοκρατορική ρωμαϊκή περίοδο.

2 Η ρωμαϊκή φιλοσοφία των αυτοκρατορικών χρόνων (1ος αι. π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.) - Ύστερη αρχαιότητα (3ος - 6ος αι. μ.Χ.)

Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες παρατηρείται ένας φιλοσοφικός *εκλεκτικισμός* (βλ. γλωσσάριο), συνέπεια της θεωρητικής κόπωσης της εποχής, αλλά και θρησκευτικός *συγκρητισμός*, που συγχωνεύει ανατολικές επιδράσεις από την

αστρολογία και τον *μυστικισμό* με τις φιλοσοφικές αντιλήψεις της ελληνικής αρχαιότητας. Ο έντονος θρησκευτικός χαρακτήρας της φιλοσοφικής διάνοησης της εποχής δικαιολογείται και από την εξάπλωση της νέας θρησκείας του Χριστιανισμού, η οποία ενισχύθηκε από τις διδασκαλίες της στωικής φιλοσοφίας και, αργότερα, από τον *Νεοπλατωνισμό*. Στην Αλεξάνδρεια διαμορφώνεται η «αλεξανδρινή» σχολή φιλοσοφίας, στην οποία συνυπάρχουν Έλληνες ή ελληνίζοντες εθνικοί και χριστιανοί, ενώ στη Ρώμη και στις περιφέρειες της αυτοκρατορίας κυριαρχούν οι διδασκαλίες των Στωικών και των Σκεπτικών. Οι φιλόσοφοι γίνονται οι ευνοούμενοι της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας.

3 Ο ρόλος της φιλοσοφίας και του φιλοσόφου

Κοινό στοιχείο των φιλοσοφιών που δημιουργούνται στους ελληνιστικούς και στους ρωμαϊκούς χρόνους είναι η σύνδεση της φιλοσοφίας με τον ατομικό βίο και η θεώρησή της ως «τέχνης του βίου». Η φιλοσοφία καταλήγει πλέον να είναι οδηγός ζωής και πηγή ανακούφισης, μία θεραπευτική τέχνη, ένας τρόπος να αντεπεξέλθει κανείς σε έναν κόσμο εχθρικό. Από τον 4ο αιώνα π.Χ. μέχρι και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, οι κυνικοί, οι στωικοί, οι επικούρειοι και οι σκεπτικοί φιλόσοφοι δίνουν έναν νέο ρόλο στη φιλοσοφία. Ο σοφός ή ο φιλόσοφος, με τον ασκητικό ή στωικό τρόπο ζωής, δίνει ένα νέο πρότυπο και υποδεικνύει την οδό της αταραξίας και της εσωτερικής ελευθερίας για την κατάκτηση της ατομικής ευτυχίας. Το ενδιαφέρον για την πολιτική παραμερίζεται και η ηθική αποκτά κεντρική θέση. Με τον Νεοπλατωνισμό παρατηρείται η στροφή από τον αισθητό κόσμο στον υπεραισθητό. Η φιλοσοφία αποκτά «ψυχαγωγικό» χαρακτήρα, προσπαθεί δηλαδή να οδηγήσει την ψυχή προς το Εν-Αγαθό, προς τη θεότητα.

4 Οι Κυνικοί, ο Κυνισμός και η μετάβαση από την κλασική στην ελληνιστική φιλοσοφία

Οι Κυνικοί παρεμβάλλονται μεταξύ του Σωκράτη και της στωικής φιλοσοφίας. Είναι περιπλανώμενοι σοφοί, που απορρίπτουν τις παραδοσιακές συμβάσεις και ανατρέπουν κάθε είδους βεβαιότητες, τόσο τις κοινές όσο και τις εθιμικές. Έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά και ζουν με τρόπο λιτό και αντισυμβατικό. Περιφρονούν τις επιστήμες και κάνουν χρήση της ειρωνείας, του σκανδάλου και του σαρκασμού στην ηθική κριτική που ασκούν. Αυτό που τους απασχολεί είναι η εξάλειψη της επιθυμίας και η εξασφάλιση, μέσω της αυτάρκειας, της απάθειας και της εσωτερικής ελευθερίας, του απλού τρόπου ζωής που οδηγεί στην ευδαιμονία. Όπως ο Σωκράτης, οι Κυνικοί θεωρούν την αρετή διδακτή και αρέσκονται στο *κατ' αρετήν ζῆν*. Δίνουν έμφαση στην εσωτερική αναζήτηση της αλήθειας (*γνώθι σαυτόν*). Επιδιώκουν την απαλλαγή από τις υλικές απολαύσεις και καταφρονούν τον πλούτο, τη δόξα και την ευγένεια.

Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι ο Αντισθένης ο Κυνικός από την Αθήνα, μαθητής του Σωκράτη, ο Διογένης ο Κυνικός από τη Σίνωπη, ο Κράτης ο Θηβαίος και τα αδέρφια Μητροκλής και Ιππαρχία.

Ο Σωκράτης περιτοικιζόμενος από σφοδούς. Ψηφιδωτό από την Απάμεια της Συρίας, 5ος αι. μ.Χ. Στην πόλη αυτή ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Ιάμβλικος ίδρυσε το 290 μ.Χ. δική του φιλοσοφική σχολή, τη νεοπλατωνική σχολή της Συρίας.

Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου σηματοδοτεί την έναρξη της ελληνιστικής εποχής. Εδώ, ο Αλέξανδρος πολεμά τον βασιλιά της Περσίας Δαρείο στη μάχη της Ισσού. Μωσαϊκό που κοσμούσε την «Οικία του Φαύνου» στην Πομπηία (2ος-1ος αι. π.Χ., Νάπολη, Εθνικό Μουσείο).

Ο Μέγας Αλέξανδρος. Λεπτομέρεια από το παραπάνω μωσαϊκό.

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και η συνοδεία του. Λεπτομέρεια από το περίφημο μωσαϊκό από τον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας (6ος αι. μ.Χ.). Ο Ιουστινιανός έκλεισε τις φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών (το 529 μ.Χ.) και απαγόρευσε τη διδασκαλία της φιλοσοφίας από τους Εθνικούς.

5 Επίκουρος και Επικουρισμός

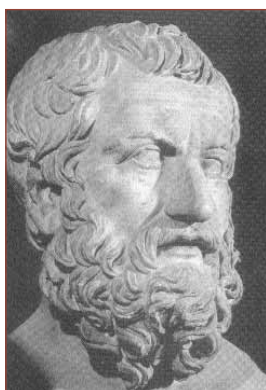
Η επικούρεια φιλοσοφία συνδέεται με τον Επίκουρο, γιο Αθηναίου κληρούχου που είχε γεννηθεί στη Σάμο (341 - 270 π.Χ.), και με τη διδασκαλία του στον Κήπο, τη φιλοσοφική σχολή που αυτός ιδρύει στην Αθήνα το 306 π.Χ., αλλά και με τη συλλογική δραστηριότητα των μαθητών του. Ο Κήπος διαφέρει ως σχολή από τις άλλες φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών (Ακαδημία, Λύκειο και Στοά), γιατί δεν αποτελεί κέντρο διεξαγωγής ερευνών, αλλά πόλο έλξης προσώπων κάθε ηλικίας και προέλευσης που ζουν μια αυστηρά οργανωμένη ζωή ως μέλη μιας κοινότητας. Η σχολή του Επίκουρου αποκτά πολλούς οπαδούς τους οποίους βρίσκουμε, αργότερα, και στην ελληνιστική Μ. Ασία (Ιωνία), στη Συρία αλλά και στη Ρώμη (λ.χ. Φιλόδημος, Έρμαρχος, Μητρόδωρος, Διογένης Οιοανδέας, Λουκρήτιος). Οι επικούρειοι φιλόσοφοι ασχολούνται με τη λογική, τη φυσική και, ιδιαίτερα, με την ηθική και θέτουν ως σκοπό της φιλοσοφίας την *αταραξία*, που οδηγεί τον άνθρωπο σε ηρεμία και ψυχική γαλήνη, δηλαδή στην απελευθέρωση της ψυχής από τις κάθε είδους φροντίδες, τους φόβους και τα πάθη.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου στηρίζεται στη φιλία, που ενώνει μεταξύ τους τα μέλη της κοινότητας, η οποία πιθανόν αποτελεί το πρότυπο της πρωτοχριστιανικής κοινότητας της αγάπης. Αποσκοπεί να απαλλάξει τον άνθρωπο από τους παράλογους μεταφυσικούς φόβους, όπως ο φόβος του θανάτου, και υποστηρίζει πως η *ήδονή* είναι «η αρχή και το τέλος της ευτυχισμένης ζωής». Η ηδονή εννοείται από τον Επίκουρο ως απουσία σωματικού ή ψυχικού πόνου. Είναι το απόλυτο αγαθό, που το επιδιώκουν όλα τα έμψυχα όντα, ενώ ο πόνος είναι το απόλυτο κακό, που το αποφεύγουν όλοι. Η ανάπτυξη μιας φρόνησης, που αξιολογεί τις ηδονές σε κατώτερες και ανώτερες, εμποδίζει τον άνθρωπο να επιδιόχεται αποκλειστικά στις πρώτες. Διακρίνοντας ποιότητες ηδονών, ο Επίκουρος καθιστά την ηδονή το μέσον για την ευδαιμονία, η οποία είναι ο σκοπός (τέλος) της ζωής και ταυτίζεται με την αταραξία και την ψυχική ηρεμία. Αυτή επιτυγχάνεται με μια στάση ζωής που συνοψίζεται στη φράση *Λάθε βίωσας* (Ζήσε στην αφάνεια).

6 Στωικοί και Στωικισμός

Από τις σημαντικότερες φιλοσοφικές σχολές των ελληνιστικών χρόνων, ο *Στωικισμός* γεννιέται την εποχή της σκληρής δοκιμασίας των ελληνικών πόλεων, μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τη μακεδονική μοναρχία. Ιδρυτής του Στωικισμού είναι ο Ζήνων από το Κίτιο της Κύπρου (336/5-262 π.Χ.), ο οποίος το 301/300 π.Χ. βρέθηκε στην Αθήνα, όταν ναυάγησε το πλοίο του με εμπορεύματα από τη Φοινίκη μπροστά στον Πειραιά. Υπήρξε μαθητής του κυνικού Κράτη, ο οποίος του δίδαξε την αυτάρκεια και την ανεξαρτησία του πνεύματος. Ιδρύει τη δική του φιλοσοφική σχολή στην Ποικίλη (=Ζωγραφισμένη) Στοά, σκεπαστό δημόσιο χώρο περιπάτου, τη ζωγραφισμένη από τον Πολύγνωτο και άλλους ζωγράφους, που βρισκόταν στο Ν.Α. μέρος της Αγοράς. Οι οπαδοί του ονομάζονται Ζηζώνειοι και στη συνέχεια Στωικοί από τη Στοά, τον τόπο όπου διδάσκουν.

Οι Στωικοί ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την ηθική και την πολιτική. Διδάσκουν ότι η πραγματική *φύσις* του ανθρώπου συνίσταται στην εναρμόνισή της με την «κατά φύσιν» ζωή, στη λογικότητά του (*όμοιολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*). Για τα λογικά όντα έχει αξία

Ο Ζήνων από το Κίτιο της Κύπρου, ο ιδρυτής της Στοάς (μαρμάρινη προτομή, Παρίσι, Λούβρο).

μονάχα ό,τι συμφωνεί με το λογικό. Η αρετή είναι αγαθό και μ' αυτήν επιτυγχάνεται η ευδαιμονία του ανθρώπου. Επειδή όμως μέσα μας έχουμε, εκτός από τις λογικές ορμές, και άλογες, όπως τα πάθη (*ήδονή, επιθυμία, λύπη, φόβος*) χρειαζόμαστε την *ἀπάθεια* για να ελευθερωθούμε από αυτά. Η φιλοσοφία είναι για τους Στωικούς «άσκηση σοφίας», ενώ ο σοφός κατέχει όλες τις αρετές και είναι το ιδανικό κάθε τελειότητας.

Η ιστορία της Στοάς διαιρείται σε τρεις φάσεις, αρχαία, μέση και νέα.

Αρχαία Στοά: Ζήνων (336-262 π.Χ.), Χρύσιππος (281-208 π.Χ.), Κλεάνθης (4ος/3ος αι. π.Χ.).

Μέση Στοά: Παναίτιος ο Ρόδιος (185/80-110/9 π.Χ.), Ποσειδώνιος από την Απάμεια της Συρίας (135-51/50 π.Χ.).

Νέα Στοά: Σενέκας (± 4 π.Χ.-65 μ.Χ.), Επίκτητος (55-135 μ.Χ.) και Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ.). Η Νέα Στοά αναπτύσσεται στα χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

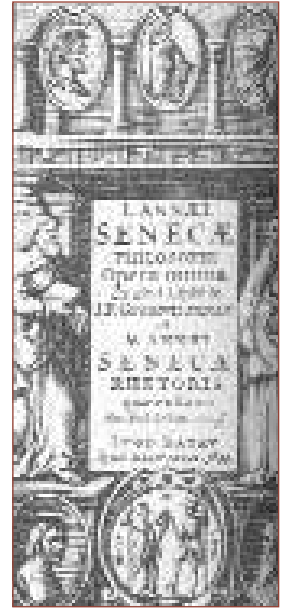
7 Σκεπτικοί και Σκεπτικισμός

Ο *Σκεπτικισμός* αποτελεί κριτική στάση απέναντι στη δυνατότητα κατάκτησης βέβαιης γνώσης του κόσμου. Οι Σκεπτικοί υποστηρίζουν ότι οι αισθήσεις και η νόηση παριστάνουν τα πράγματα όχι όπως είναι πραγματικά, αλλά όπως φαίνονται. Η γνώση δεν είναι βέβαιη και το ίδιο ισχύει και στην περιοχή της ηθικής, όπου το «καλό» και το «κακό» είναι «θέσει» και όχι «φύσει». Ο Σκεπτικισμός συνδέεται με τη διδασκαλία του Πύρρωνα (360-270 π.Χ.) από την Ήλιδα, που ήταν σύγχρονος του Αριστοτέλη. Για να επιτευχθεί η ευτυχία, σύμφωνα με αυτόν, δεν πρέπει να έχουμε πεπειθήσεις, γνώμες, κλίσεις, αλλά να τηρούμε την «*εποχή*», δηλαδή να μην εκφέρουμε κρίση. Στον 3ο και τον 2ο αιώνα π.Χ. ο Σκεπτικισμός υιοθετείται και μεταφέρεται στην πλατωνική Ακαδημία από τον Αρκεσίλαο (316-242 π.Χ.) και τον Καρνεάδη (214-129 π.Χ.). Αναζωπύρωση στον Σκεπτικισμό δίνει στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους ο Αιησιδής (1ος αι. π.Χ.), ο οποίος προβάλλει το πρότυπο του σοφού, που ζει ευτυχισμένος, κατανοώντας πως ούτε από τις αισθήσεις ούτε από τον νου μπορούμε να έχουμε βέβαιη γνώση. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός στο έργο του *Πυρρώνεια Υποτυπώσεις* διασώζει τα επιχειρήματα των προηγούμενων Σκεπτικών, κυρίως τη διδασκαλία του Πύρρωνα.

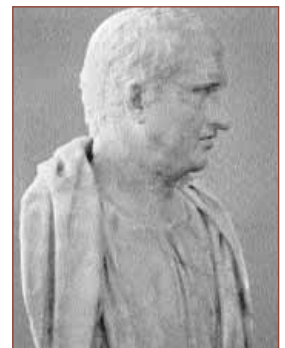
Οι σκεπτικοί φιλόσοφοι αμφισβητούν τη δυνατότητα βέβαιης γνώσης και ορθής πράξης. Συνιστούν την *εποχή*, δηλ. την αναστολή της κρίσης, ως στάση ζωής, που είναι ανάλογη με την *ἀταραξία* των Επικουρείων και την *ἀπάθεια* των Στωικών. Ο Σκεπτικισμός, γενικά, υπήρξε μια γόνιμη φιλοσοφική κίνηση που πρότεινε την αμφιβολία ως θεραπευτική αγωγή των ανθρώπων, όταν βρίσκονται σε αμηχανία μπροστά στα δύσκολα προβλήματα της ζωής. Πολέμησε τον *δογματισμό*, δηλ. την τάση των ανθρώπων να δέχονται χωρίς συζήτηση ιδέες και θεωρίες, και προώθησε την κριτική σκέψη.

8 Ο Πλωτίνος και ο Νεοπλατωνισμός

Στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους διαμορφώνεται η «αλεξανδρινή» φιλοσοφική σχολή, με κέντρο την Αλεξάνδρεια, η οποία αντιπαραθέτει στον Χριστιανισμό μια φιλοσοφία που στηρίζεται στην «ελληνική» παράδοση, αν και εμπλουτισμένη με ανατολικά στοιχεία. Την περίοδο αυτή παρατηρείται αναβίωση του Πλατωνισμού και ξεκινά μια σειρά σχολιασμών για το έργο του Αριστοτέλη. Το ελληνικό πνεύμα επηρεάζει τους Ιουδαίους της Αλεξάνδρειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της επίδρασης η

Εικονογράφηση, από έκδοση της Αναγέννησης, των φιλοσοφικών έργων του Ρωμαίου στωικού φιλοσόφου Σενέκα (Λέιντεν 1649).

Ο Μάρκος Τούλιος Κικέρων, σημαντικός Ρωμαίος συγγραφέας φιλοσοφικών και ρητορικών έργων. Έζησε την εποχή του Ιούλιου Καίσαρα και συμμετείχε ενεργά στην πολιτική (αντίγραφο προτομής του 2ου αι. που σμιλεύτηκε λίγο μετά τον θάνατό του).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΣ: επιλογή κατάλληλων διδασκαλιών από ποικίλα φιλοσοφικά συστήματα και κατασκευή ενός νέου φιλοσοφικού συστήματος.

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: χρησιμοποιείται για να δηλώσει άλλοτε την επέκταση του ελληνικού πολιτισμού στους λαούς της Ανατολής και άλλοτε τη σύνθεση ελληνικών και ανατολικών στοιχείων σε νέο πολιτισμό ή τη συνέχεια του παλαιότερου ελληνικού πολιτισμού.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ: από το ρήμα ἠλληνίζω, που στην αρχαιότητα σήμαινε απλώς το να μιλάς και να συμπεριφέρεσαι σαν Έλληνας, να μιμείσαι τους Έλληνες.

ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ: τάση για άμεση ένωση με τον θεό, ο οποίος θεωρείται ο ύψιστος σκοπός της ηθικότητας (Πλωτίνος).

ΥΠΟΣΤΑΣΕΙΣ: πρωταρχικές πραγματικότητες (κατά τον Πλωτίνο ήταν τρεις: Εν, νους, ψυχή). Ο όρος υπόσταση στην ύστερη ελληνική φιλοσοφία σημαίνει γενικά ουσία.

Από την πρώτη έκδοση έργων του Πλωτίνου που έγινε στη Φλωρεντία από τον Μαρσίλιο Φιτσίνο, διευθυντή της Πλατωνικής Ακαδημίας της Φλωρεντίας (16ος αι.).

μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τα εβραϊκά στα ελληνικά (γνωστή ως μετάφραση των εβδομήκοντα, Ο') και η φιλοσοφία του Φίλωνος Αλεξανδρέως (1ος αι. μ.Χ.)

Ο Νεοπλατωνισμός αναπτύσσεται στην Αλεξάνδρεια από τον Αμμώνιο Σακκά (175-242 μ.Χ.), και τον μαθητή του Πλωτίνου (205-270 μ.Χ.) με τη σύνθεση της πλατωνικής και αριστοτελικής διδασκαλίας με ανατολικές μυστικιστικές δοξασίες. Είναι το τελευταίο φιλοσοφικό ρεύμα του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Οι νεοπλατωνικοί φιλόσοφοι επιδιώκουν να κάνουν σύνθεση πλατωνικών, αριστοτελικών, νεοπυθαγορικών και στωικών απόψεων.

Κυριότερος εκπρόσωπος αυτής της σχολής είναι ο Πλωτίνος (204/5-270 μ.Χ.), που γεννήθηκε στη Λυκόπολη της Άνω Αιγύπτου. Αφού περιπλανήθηκε στη Μέση Ανατολή έρχεται στην Αλεξάνδρεια, όπου γίνεται μαθητής του Αμμώνιου Σακκά, ο οποίος διδάσκει εκεί την πλατωνική φιλοσοφία. Μένει κοντά του 11 χρόνια. Στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. μεταβαίνει στη Ρώμη, όπου ιδρύει φιλοσοφική σχολή και διδάσκει στα ελληνικά. Η διδασκαλία του είναι προφορική, όμως από το 253/4 μ.Χ. αρχίζει να συγγράφει. Το έργο του με τίτλο *Ἐννεάδες* εκτείνεται σε 54 πραγματείες, τις οποίες μετά τον θάνατό του εξέδωσε ο μαθητής του Πορφύριος, καταγόμενος από την Τύρο, σε έξι *Ἐννεάδες*, που η καθεμιά περιλάμβανε εννέα πραγματείες.

Ο Πλωτίνος θέλει να καταστήσει τον άνθρωπο ικανό να αντιληφθεί τον εσωτερικό του κόσμο. Στο φιλοσοφικό σύστημα που διαμορφώνει, προσπαθεί να συστηματοποιήσει τις βασικές διδασκαλίες της κλασικής και της ελληνιστικής φιλοσοφίας, έχοντας ως θεμέλιο την έννοια του θεού, που είναι το απόλυτο Εν, το απόλυτο αγαθό. Ο θεός αυτός είναι φιλοσοφικός, αφού συλλαμβάνεται ως πρωταρχικό ον και απρόσωπη ύπαρξη, αλλά και θρησκευτικός, επειδή θεωρείται ως υπερβατική δύναμη που παράγει τα πάντα: τον νου και την ψυχή (οι τρεις πρώτες υποστάσεις).

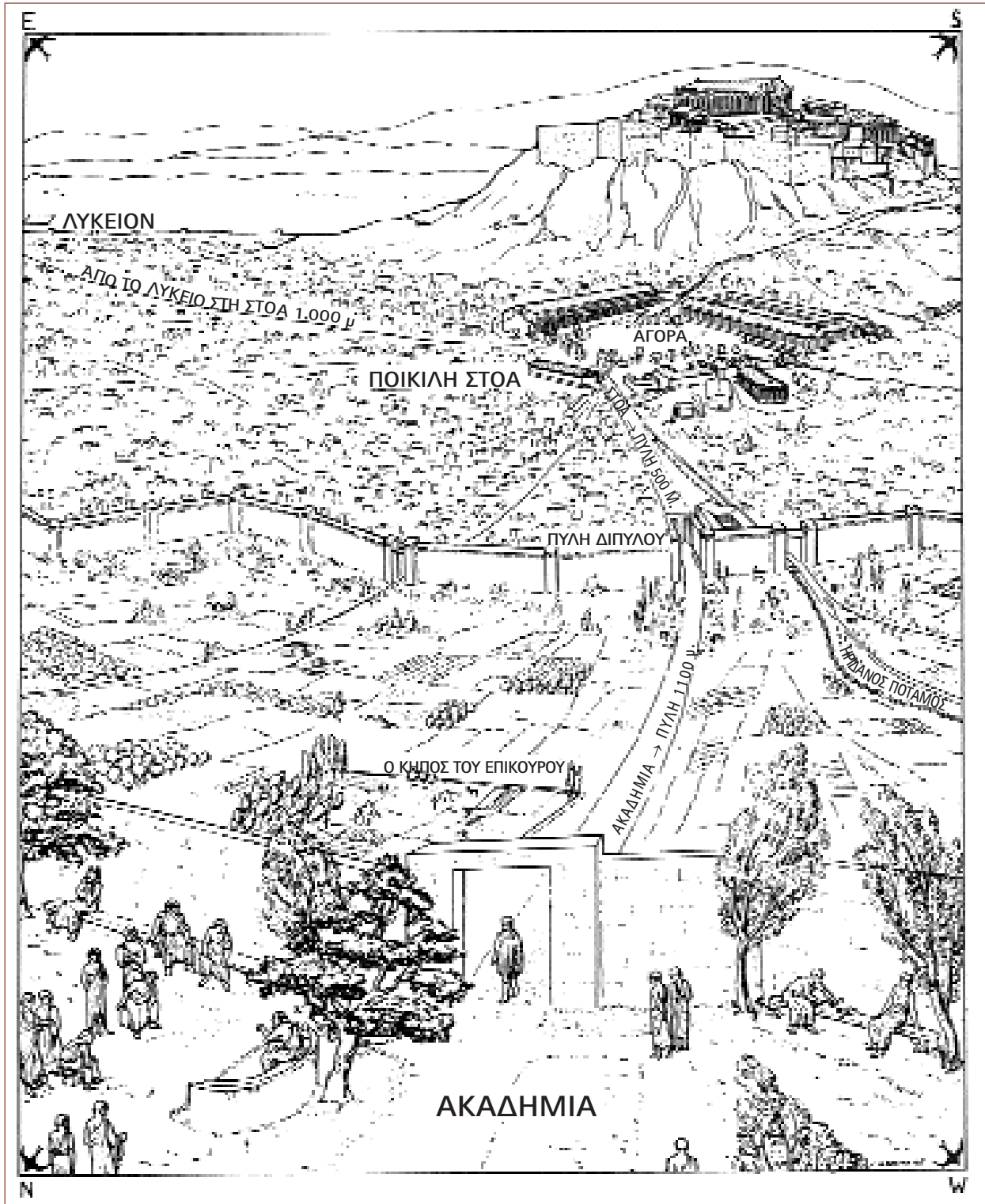
Ο Νεοπλατωνισμός αναπτύσσεται στη συνέχεια στις σχολές της Συρίας (Ιάμβλιχος, Σώπατρος, Δέξιππος, Σαλλούστιος, Θεμίστιος) και της Περγάμου (Αιδέσιος), στην πλατωνική Ακαδημία Αθηνών, στα τέλη του 5ου και τις αρχές του 6ου αι. μ.Χ. (Πλούταρχος, Συριανός, Πρόκλος, Δαμάσκιος) και στη σχολή της Αλεξάνδρειας (Υπατία, Ολυμπιόδωρος).

9 Η επικαιρότητα της ελληνιστικής φιλοσοφίας

Ενδεικτικά για τα ερωτήματα «τι είναι η ελληνιστική φιλοσοφία;» και «ποια η σημασία της για τον σύγχρονο άνθρωπο;» είναι όσα λέει μια σύγχρονη φιλόσοφος:

«Η ιδέα μιας φιλοσοφίας πρακτικής και ευεργετικής –μιας φιλοσοφίας που υπάρχει για χάρη των ανθρώπων, για να υπηρετήσει τις βαθύτερες τους ανάγκες, αντιμετωπίζει τα πιο επιτακτικά τους προβλήματα και τους οδηγεί σε ένα μεγαλύτερο βαθμό ευημερίας, βγάζοντάς τους από τη μιζέρια– τούτη η ιδέα μπορεί να καθηλώσει στη μελέτη της ελληνιστικής φιλοσοφίας έναν διανοούμενο που αναρωτιέται τι σχέση έχει η φιλοσοφία με τον κόσμο... Οι ελληνιστικές φιλοσοφικές σχολές στην Ελλάδα και τη Ρώμη –Επικούρειοι, Σκεπτικοί και Στωικοί– όλοι συνέλαβαν τη φιλοσοφία ως τρόπο αντιμετώπισης των πιο οδυνηρών προβλημάτων της ανθρώπινης ζωής. Είδαν τον φιλόσοφο ως συμπονετικό ιατρό, του οποίου η τέχνη θα μπορούσε να θεραπεύσει πολλές σημαντικές πτυχές του ανθρώπινου πόνου».

(Martha Nussbaum, *The Therapy of Desire, Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton, 1994, Εισαγωγή, σελ. 3)

Απεικόνιση των φιλοσοφικών σχολών των Αθηνών στους ελληνιστικούς χρόνους με ενδείξεις τόπων και αποστάσεων (από το: A.A. Long και D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, τ. 1, Cambridge, 1992).

Οι Κυνικοί, το διδακτό της αρετής και η ευδαιμονία

Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε τη διδασκαλία των κυνικών φιλοσόφων Αντισθένη, Διογένη και Κράτη. Οι φιλόσοφοι αυτοί υιοθετούν τη σωκρατική ηθική διδασκαλία, προτείνουν όμως ένα νέο πρότυπο φιλόσοφου, αυτό του περιπλανώμενου σοφού. Ο Αντισθένης θεωρούσε την αρετή διδακτή και αναγκαία για να καταστεί ο άνθρωπος αυτόρκτης και ευτυχής. Ίδιες απόψεις για την αρετή και την ευδαιμονία είχαν ο Διογένης ο Κυνικός και ο Κράτης ο Θηβαίος. Θα δούμε επίσης γιατί ονομάζονται ριζοσπαστικές οι φιλοσοφικές τους ιδέες, ποιες επιδράσεις δέχτηκαν, ποιο είδος φιλοσοφίας διαμόρφωσαν και ποιους επηρέασαν.

Κυνικός φιλόσοφος, πιθανώς στο πιθάρι του, με χαρακτηριστικό ύφος αδιαφορίας και περιφρόνησης για τα εγκόσμια (Αθήνα, Μουσείο Αγοράς).

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Όταν ρώτησαν τον Αντισθένη ποιο ήταν το κέρδος του από τη φιλοσοφία, εκείνος απάντησε: «Το να μπορώ να έχω επαφή με τον εαυτό μου».

(Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων... συναγωγή*, VI, 6)

ΚΕΙΜΕΝΟ

Αρετή και ευδαιμονία

Ο Αντισθένης¹ δίδασκε στο γυμναστήριο του Κυνοσάργου, λίγο πιο πέρα από την πύλη, απ' όπου, καθώς πιστεύουν ορισμένοι, έχει λάβει κι ο Κυνισμός την ονομασία του. Απ' αυτόν ξεκίνησε και του Διογένη η απάθεια και του Κράτη² η αυτοκυριαρχία και του Ζήνωνα η καρτερικότητα³ – κι αυτός θεμελίωσε τη θεωρία για την πολιτεία [...] Ο Αντισθένης ασπαζόταν επίσης τις ακόλουθες απόψεις. Υποστήριζε ότι την αρετή μπορεί κανείς να την διδαχθεί⁴. Κι ότι οι ευγενείς άνθρωποι ταυτίζονται μ' εκείνους που έχουν αρετή⁵. Η αρετή είναι από μόνη της ικανή να φέρει την ευτυχία και δε χρειάζεται τίποτα επί πλέον εκτός από δύναμη σαν αυτή του Σωκράτη⁶. Ότι η αρετή συνίσταται σε πράξεις: ούτε από λόγια πολλά έχει ανάγκη ούτε από διδασκαλίες⁷. Κι ότι ο σοφός έχει αυτόρκτη⁸: όλα όσα έχουν οι άλλοι είναι δικά του. Η ασημότητα είναι κάτι καλό και ισότιμο με την προσπάθεια⁹. Κι ότι ο σοφός δε θα ρυθμίζει τη συμπεριφορά του μέσα στην πολιτεία με βάση τους ισχύοντες νόμους αλλά με βάση το νόμο της αρετής¹⁰.

(Αντισθένης, απόσπ. 32 και απόσπ. 160: Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*, VI, 13- 15 και 10-13)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ιδρυτής της κυνικής φιλοσοφίας υπήρξε ο Αντισθένης (455-360 π.Χ.), μαθητής των σοφιστών Γοργία, Ιππία και Πρόδικου, αλλά και του Σωκράτη. Οι ηθικές του αντιλήψεις, κυρίως η άποψη του πως η αρετή διδάσκεται, επηρέασαν τους Στωικούς.
- 2 **Διογένη... Κράτη:** αναφορά στους δύο ονομαστούς κυνικούς φιλόσοφους Διογένη και Κράτη. Ο Διογένης ο Κυνικός (400/390-328/323 π.Χ.) καταγόταν από τη Σινώπη. Μαθητής του Αντισθένη και δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, υπήρξε ο πραγματικός ιδρυτής της κυνικής σχολής. Αμφισβητούσε τους βασικούς κανόνες συμπεριφοράς της δημόσιας ζωής. Επειδή ο τρόπος ζωής του χαρακτηριζόταν από αναίδεια, δηλαδή από έλλειψη ντροπής, επονομάστηκε «κύων», από όπου πιθανότατα προέρχεται και η φράση «Κυνική Σχολή». Ο Κράτης φημιζόταν για την αυτοκυριαρχία του και τον λιτό τρόπο ζωής του.
- 3 **Ζήνωνα:** αναφορά στον ιδρυτή της στωικής φιλοσοφίας Ζήωνα, ο οποίος είχε επηρεαστεί από τους Κυνικούς, και ιδιαίτερα από τον Διογένη.
- 4 **Η αρετή μπορεί να διδαχθεί:** ο Αντισθένης υποστηρίζει πως η αρετή συνδέεται με τη γνώση και μπορεί να διδαχθεί, και πως, από τη στιγμή που θα κατακτηθεί, δεν είναι δυνατόν να χαθεί. Η άποψη αυτή αποδεικνύει την άμεση σχέση της σωματικής και της κυνικής φιλοσοφίας.
- 5 **Ευγενείς άνθρωποι... αρετή:** η ευγένεια δεν αναφέρεται στην καταγωγή ή την κοινωνική θέση, αλλά κυρίως ταυτίζεται με την αρετή. Με αυτήν την έννοια και η ευγένεια της ψυχής αποκτιέται με την άσκηση.
- 6 **Δύναμη σαν αυτή του Σωκράτη:** ο Αντισθένης, προκειμένου να αιτιολογήσει την αξία της αρετής για την κατάκτηση της ευτυχίας (*εὐδαιμονίας*), επικαλείται το παράδειγμα του Σωκράτη. Στο απόσπασμα αυτό φαίνεται ότι η πραγμάτωση ηθικών στόχων εξαρτάται κυρίως από τη βούληση (*σωκρατική ισχύ*).
- 7 **Η αρετή συνίσταται σε πράξεις... διδασκαλία:** για τους Κυνικούς η ηθική και η αρετή είναι κυρίως πράξη και αποτέλεσμα άσκησης. Ο λιτός και αυτάρκης κυνικός τρόπος ζωής θεωρήθηκε πως οδηγεί στην ευδαιμονία με την άσκηση και όχι με την περίπλοκη φιλοσοφική επιχειρηματολογία. Ο κυνικός βίος θεμελιώνεται στον προφορικό λόγο και τις πράξεις (παραδειγματικός βίος). Αποτελεί σύνθεση ασκητισμού (κυνική άσκηση) και ηθικής πρόκλησης (κυνική συμπεριφορά).
- 8 **Ο σοφός έχει αυτάρκεια:** κύρια χαρακτηριστικά του κυνικού σοφού είναι η αυτάρκεια, η απλότητα, η λιτότητα, η ελευθερία από εξωτερικούς καταναγκασμούς, όπως τα πλούτη και η ηδονή. Η απαλλαγή από τα πάθη οδηγεί στην αυτάρκεια που είναι η οδός προς την ευδαιμονία.
- 9 **Η ασημότητα... προσπάθεια:** το να ζει κανείς στην αφάνεια είναι το αντίθετο της διασημότητας και ορίζεται από τον Αντισθένη ως ισοδύναμο με την κυνική άσκηση (*προσπάθεια*).
- 10 **Ο σοφός... νόμο της αρετής:** ο ενάρετος άνθρωπος ζει στην κοινωνία με τέτοιο τρόπο ώστε δεν έχει ανάγκη από τους νόμους του κράτους.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΚΥΝΙΚΟΣ: φτωχός, ρακένδυτος και ειρωνικός διανοούμενος· αυτός που έχει προκλητική συμπεριφορά και εκφράζεται με αναίδεια και ωμή ειλικρίνεια.

ΚΥΝΙΣΜΟΣ (εκ του κύων=σκύλος): ριζοσπαστική φιλοσοφία άρνησης και διαμαρτυρίας ενάντια σε καθιερωμένες αξίες και φιλοσοφικές θεωρίες. Στη σύγχρονη χρήση της η λέξη σημαίνει έλλειψη ντροπής και ωμή συμπεριφορά.

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΣ: επαναστατικός· πρωτοποριακός, νεωτεριστικός· ρηϊκός· καινοτόμος.

Ο Αλέξανδρος επισκέπτεται τον Διογένη που βρίσκεται στο πιθάρι του. Χαρακτικό αντίγραφο από ρωμαϊκό ανάγλυφο.

«παραχάραξον τὸ νόμισμα».

(Διογένης Κυνικός, στο Ιουλιανός, *Λόγοι* IX [VI] §ρ. 187b κ.ε.)

Με τη φράση αυτή ο Διογένης προέτρεπε τους ανθρώπους να αδιαφορούν για τη γνώμη των πολλών και να παραιοποιούν, όχι την αλήθεια, αλλά ότι είναι καθιερωμένο από συνήθεια (νόμισμα = κοινωνικές συμβάσεις).

Απεικόνιση του Διογένη με τον Μέγα Αλέξανδρο, στον οποίο ο φιλόσοφος λέει να μην του κρύβει το φως του ήλιου (κεραμικό πιάτο, Ουρμπίνο Ιταλία).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟΓΕΝΗΣ

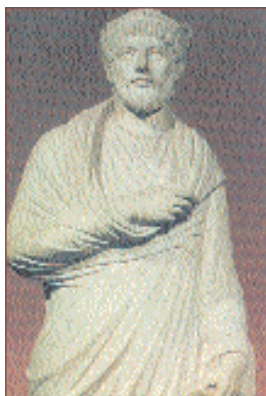
Κάποτε που ο Διογένης liaζόταν στο Κράναιο, στάθηκε μπροστά του ο Αλέξανδρος και του είπε: «Ζήτησέ μου ό,τι θέλεις.» Κι εκείνος του λέει: «Τραβήξου, ώστε να μη μου κρύβεις τον ήλιο.»

(Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων... συναγωγή*, VI, 38)

ΔΙΟΓΕΝΗΣ

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Στον πλατωνικό ορισμό του ανθρώπου ως «ζώου απέρου δίποδος», ο Διογένης απαντά εισβάλλοντας στην Ακαδημία με ένα μοδημένο κοτόπουλο και αναφωνώντας: «Ίδου ο άνθρωπος κατά τον Πλάτωνα».

Μαρμάρινος ανδριάντας του Ιουλιανού, αυτοκράτορα του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους (361-363 μ.Χ.), ο οποίος τάχθηκε υπέρ της αρχαίας θρησκείας και κατά του Χριστιανισμού, γι' αυτό και ονομάζεται Παραβάτης. Εδώ είναι ντυμένος με απλό ιμάτιο Έλληνα φιλοσόφου ή ιερέα (Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου).

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Γνήσιος και νόθος κυνισμός

Όποιος λοιπόν θέλει να ζει ως κυνικός φιλόσοφος ας μην εγκολπώνεται μόνο το τριμμένο ρούχο ή το σακούλι ή το ραβδί και τα μαλλιά για να πορεύεται ακούρευτος κι αγράμματος σαν να βρισκόταν σε μια πόλη που δεν έχει κοινότητα και σχολεία, αλλά ας θεωρεί ως γνωρίσματα της κυνικής φιλοσοφίας τον λογισμό κι όχι το ραβδί, τις φιλοσοφικές αρχές της κι όχι το σακούλι. Και την ελευθεροστομία πρέπει να την εφαρμόζει αφού πρώτα δώσει δείγματα της αξίας του, όπως κατά τη γνώμη μου έκαναν ο Κράτης και ο Διογένης [...]. Όποιος λοιπόν θέλει να είναι οπαδός του Κυνισμού και άνθρωπος αξιόλογος, αφού πρώτα φροντίσει για τον εαυτό του, όπως ο Διογένης και ο Κράτης, ας ξεριζώσει από την ψυχή του εξ ολοκλήρου κάθε πάθος και ας εμπιστευθεί όλα όσα αφορούν τον εαυτό του στον ορθό λόγο και στο μυαλό του, ώστε να τα κυβερνάει αυτό. Τούτο, καθώς νομίζω εγώ, ήταν το πρώτιστο στη φιλοσοφία του Διογένη.

(Διογένης, απόσπ. 327: Ίουλιανός, *Εἰς τοὺς ἀπαιδευτοὺς κύναις*, *Λόγοι IX [VI]* 18p. 200d-201d)

2 Ὕμνος του Κράτη στη λιτότητα (εὐτέλεια)

Χαίρε, θεά κι αρχόντισσα, αγαπημένη των σοφών ανθρώπων, Λιτότητα, παιδί της τιμημένης Σωφροσύνης, τη δική σου αρετή τιμούν όσοι δίκαια πράττουν.

(Κράτης, απόσπ. 106: *Παλατινή Ἀνθολογία*, X 104, Ίουλιανός, *Λόγοι IX [VI]* 16p. 198d. Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Παιδαγωγός III*, VI 35, 3)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Ποιον τρόπο ζωής προτείνει ο Αντισθένης, σύμφωνα με το κείμενο της ενότητας;
- 2 Με ποιον τρόπο θεωρούσαν οι Κυνικοί πως μπορεί να επιτευχθεί η ανθρώπινη ευδαιμονία; Συμφωνούσαν ή διαφωνούσαν με τον Σωκράτη ως προς το θέμα αυτό;
- 3 Για ποιον λόγο ο Κράτης στο παράλληλο κείμενο (2) υμνεί τη θεά Λιτότητα (Ευτέλεια);
- 4 Πότε χαρακτηρίζεται ως «κυνική» η συμπεριφορά ορισμένων ανθρώπων;
- 5 Ποιο θεωρούσε ο Αντισθένης ότι ήταν το κέρδος του από τη φιλοσοφία; (Βλ. σελ. 114).

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Ιάμβλιχος (3ος/4ος αι. μ.Χ.) στην επιστολή *Πρός Ἀρετήν περὶ σωφροσύνης* (Στοβαίος, *Ανθολόγιον* III 5, 47) έγραφε: «Η τήρηση του μέτρου, η οποία συγκρατεί τις απολαύσεις σε ορισμένα πλαίσια, σώζει, όπως υποστήριξε ο Κράτης, και σπίτια και πολιτείες». Συζητήστε την άποψη αυτή, λαμβάνοντας υπόψη τη γνώμη του αυτοκράτορα Ιουλιανού για τη γνήσια και νόθα μορφή κυνισμού, όπως εκφράζεται στο παράλληλο κείμενο (1).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στις εικόνες των σελίδων 115 και 116 έχουμε δύο διαφορετικά συστήματα αξιών που εκπροσωπούνται από τον Μέγα Αλέξανδρο και τον Διογένη τον Κυνικό. Να τα προσδιορίσετε λαμβάνοντας υπόψη την προοπτικότητα των δύο ανδρών και το σχετικό κείμενο στο περιθώριο της σελ. 116.

Ο Κράτης ο Θηβαίος, ζωγραφισμένος από τον Ιταλό ζωγράφο Domenico Fetti, ως τυπικός κυνικός φιλόσοφος, ρακέδνυτος και αντισυμβατικός.

Η ΑΥΤΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΗ

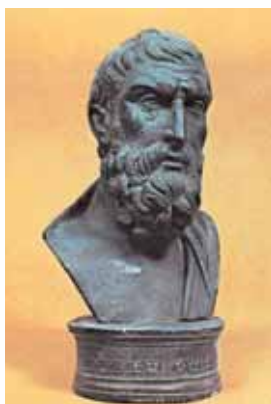
Έτσι κι ο γνωστός Κράτης από τη Θήβα, αφού πέταξε στη θάλασσα μεγάλο φορτίο χρυσού, είπε: «Πήγαινε στο βυθό, Απληστία· να σε αφανίσω εγώ, κι όχι να πνιγώ ο ίδιος εξαιτίας σου».
(Hieronymus, *Adversus Jovinianum* II, 9)

Τοιχογραφία του 2ου αι. π.Χ. που παριστάνει τον κυνικό φιλόσοφο Κράτη και μια συνοδό του. Ο Κράτης δίδαξε στην Αθήνα, φημιζόταν όμως για τη γενναιοδωρία του προς την πόλη της Θήβας στην οποία χάρισε την περιουσία του (Ρώμη, Μουσείο Θερμών).

Επίκουρος, ηδονή και ευδαιμονία

Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε την ηθική διδασκαλία του Επίκουρου¹ η οποία ονομάζεται ηθικός ηδονισμός, επειδή στηρίζεται στην έννοια της ηδονής, που θεωρείται κυρίαρχο συστατικό της ευτυχισμένης ζωής. Η διάκριση των επιθυμιών και των ηδονών και η εξάλειψη κάθε πόνου και φόβου είναι, για τον Επίκουρο, προϋπόθεση της ευδαιμονίας. Θα δούμε, επίσης, ότι αυτός πρότεινε την απλή και μετρημένη ζωή και θεωρούσε ως ιδανικό της ζωής την ψυχική γαλήνη, την αταραξία.

Επίκουρος, προτομή του φιλοσόφου από τον 2ο αι. μ.Χ. (Νάπολη, Εθνικό Μουσείο).

«μελετᾶν οὐδ' ἄν χρεὶ τὰ ποιοῦντα
τὴν εὐδαιμονίαν».

(Επίκουρος,
Ἐπιστολή πρὸς Μενοικέα, 122)

Ο Ρωμαίος ποιητής Λουκρήτιος στη δεκαετία του 50 π.Χ. διέσωσε τη διδασκαλία του Επίκουρου με την ποιητική του σύνθεση *De Rerum Natura* (*Περὶ τῆς Φύσεως τῶν Πραγμάτων*). Εδώ χειρόγραφο της Αναγέννησης (1483) που φανερώνει το έντονο ενδιαφέρον της εποχής για έργα της αρχαιότητας που ασχολούνται με τη φύση.

ΚΕΙΜΕΝΟ

1. Ευδαιμονία, επιθυμία και ηδονή

Ας αναλογιστούμε ότι από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές κι άλλες χωρίς ουσία², και ότι από τις φυσικές επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες κι άλλες απλώς φυσικές· από τις αναγκαίες, τέλος, επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες για την ευδαιμονία, άλλες για την αποφυγή σωματικών ενοχλήσεων και άλλες για την ίδια τη ζωή³. Η σωστή θεώρηση αυτών των πραγμάτων⁴ ξέρει να ανάγει καθετί που επιλέγουμε και καθετί που αποφεύγουμε στην υγεία του σώματος και την ηρεμία την ψυχής, αφού σε τούτο συνίσταται ο σκοπός της ευτυχισμένης ζωής. Για χάρη αυτού του στόχου κάνουμε ό,τι κάνουμε: για να μην αισθανόμαστε πόνο και να μη μας κυριεύει ο φόβος [...] Την ηδονή⁵, βλέπεις, τη χρειαζόμαστε, όταν η στέρησή της μας προξενεί πόνο· όταν δεν αισθανόμαστε πόνο, δε χρειαζόμαστε πια την ηδονή. Και για τούτο η ηδονή είναι αρχή και τέλος της ευτυχισμένης ζωής⁶. Γιατί έχουμε διαγνώσει ότι είναι το πρώτο και σύμφυτο αγαθό μέσα μας⁷.

(Επίκουρος, Ἐπιστολή πρὸς Μενοικέα, 127, 128 και 129)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ο Επίκουρος (Σάμος 341-Αθήνα 270 π.Χ.) έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αθήνα, όπου ίδρυσε τον Κήπο, χώρο διδασκαλίας και διαβίωσης. Από το πλούσιο έργο του σώζονται μόνο τρεις επιστολές και μια συλλογή με σαράντα γνωμικά ή αξιώματα με τίτλο *Κύριαι δόξαι*, που μας παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος, καθώς και μια συλλογή 81 ηθικών αφορισμών με τίτλο *Επικούρου προσφώνησις*. Στην *Επιστολή προς Μενοικέα*, από όπου είναι το κείμενο, ο Επίκουρος προτρέπει να μελετάμε και να επιλέγουμε όσα προκαλούν την ευδαιμονία.
- 2 **Επιθυμίες:** ο Επίκουρος διακρίνει δύο είδη επιθυμιών, τις *φυσικές* και τις *κενές* (μάταιες, χωρίς ουσία, ανόητες, κενές περιεχομένου). Τις φυσικές επιθυμίες διακρίνει σε τρία είδη: α) φυσικές και αναγκαίες (λ.χ. η επιθυμία για νερό), β) φυσικές αλλά όχι αναγκαίες (λ.χ. η επιθυμία για εκλεκτά φαγητά) και γ) μη φυσικές και μη αναγκαίες, δηλ. αυτές που προέρχονται από την ανθρώπινη κενοδοξία/ματαιοδοξία (λ.χ. η επιθυμία για κοινωνική άνοδο).
- 3 **Αναγκαίες επιθυμίες:** αναγκαίες επιθυμίες είναι για τον Επίκουρο εκείνες που, αν δεν ικανοποιηθούν, οδηγούν στην αύξηση του πόνου ή στον θάνατο. Στις αναγκαίες επιθυμίες συγκαταλέγεται η υγεία (αποφυγή της ασθένειας και του πόνου) και αυτές που συμβάλλουν στη διατήρηση της ζωής (διατροφή, έρωτας, φιλία, ασφάλεια κ.ά.).
- 4 **Σωστή θεώρηση των πραγμάτων:** ο Επίκουρος έδινε πρακτικές οδηγίες για το τι πρέπει να επιλέγουμε και τι να αποφεύγουμε, προκειμένου να εξασφαλίσουμε υγιή ζωή και αταραξία της ψυχής.
- 5 **Ηδονή:** για τον Επίκουρο υπάρχουν δύο είδη ηδονών: οι ηδονές των αισθήσεων, όπως όταν τρώω και απομακρύνεται ο πόνος της έλλειψης, και οι ψυχικές ή στατικές ηδονές, όπως, όταν έχω φάει, οπότε το αίσθημα πληρότητας δίνει μια σταθερή ηδονή.
- 6 **Ηδονή ως σκοπός της ευτυχισμένης ζωής:** κατά τον Επίκουρο, ο πόνος και η χαρά, η λύπη και η ηδονή, δηλαδή η ευχαρίστηση, είναι αντίθετες καταστάσεις. Οι άνθρωποι προσπαθούν να ελαχιστοποιήσουν τις πρώτες και να μεγιστοποιήσουν τις δεύτερες. Η ηδονή ως εσωτερική τέρψη είναι σκοπός της ευτυχισμένης ζωής, γιατί είναι η αιτία και το κίνητρο κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας.
- 7 **Ηδονή, το πρώτο και σύμφυτο αγαθό:** η ηδονή είναι αγαθό που επιδιώκουν από τη φύση τους όλα τα έμψυχα όντα. Για να είναι κανείς ευτυχισμένος και να αποφύγει το άγχος, πρέπει να δεχθεί, κατά τον Επίκουρο, τέσσερις αλήθειες. Αυτή είναι η περίφημη *Επικούρεια Τετραφάρμακος*:

Ο θεός δεν εμπνέει φόβο,
ο θάνατος δε φέρνει ταραχή,
το αγαθό αποκτιέται εύκολα
και το κακό υποφέρεται εύκολα.

Ώφοβον ό θεός,
άνύποπτον ό θάνατος,
καί τάγαθόν μὲν εύκτητον.
τό δὲ δεινόν εύεγκααρτέρητον.
(Φιλόδημος, *Προς σοφιστάς*, IV 10-14)

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΕΠΙΚΟΥΡΕΟΣ : ο οπαδός του Επίκουρου (από το 18ο αιώνα, αυτός που χαρακτηρίζεται από αισθησιασμό και έχει πολυτελείς προτιμήσεις στα φαγητά και τα ποτά).

ΕΠΙΚΟΥΡΙΣΜΟΣ: φιλοσοφική θεωρία που ασχολούνταν με τη φυσική, τη θεωρία της γνώσης και την ηθική, τρόπος ζωής που προτρέπει στον σεβασμό και την κατανόηση. Οι επικριτές του τον εμφανίζουν ως ηδονοθηρική και ρηκή, χωρίς βάθος, φιλοσοφική θεωρία.

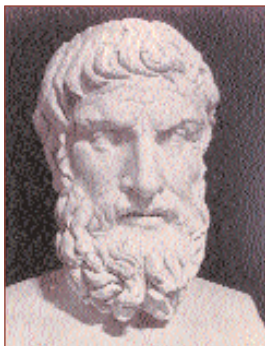
ΗΔΟΝΗ: σωματική και ψυχική κατάσταση που στηρίζεται στο αίσθημα ευφορίας και απόλαυσης.

ΗΔΟΝΙΣΜΟΣ : ηθική θεωρία που θεωρεί την ηδονή ύψιστο αγαθό.

ΦΥΣΗ: η πραγματικότητα, η αληθινή ουσία του κόσμου και του ανθρώπου.

Απεικόνιση του Επίκουρου σε λεπτομέρεια από τη *Σχολή των Αθηνών* του Ραφαήλ (16ος αι.).

Επίκουρος, προτομή, Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου.

Κορίτσι που μαζεύει λουλούδια σε τοιχογραφία από τις Σταβίες (1ος αι. μ.Χ., Νάπολη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

«Το μέγιστον όφελος από την αυτάρχεια: η Ελευθερία».
(Επικούρου Προσφώνησις, 77)

«Σε μια φιλοσοφική συζήτηση το μεγαλύτερο όφελος το είχε ο ηττημένος – στο βαθμό που έμαθε κάτι επιπλέον».
(Επικούρου Προσφώνησις, 74)

«Λάθε βίωσας» (Ζήσε στην αφάνεια / Μην επιδιώκεις δημόσια προβολή, δόξες και τιμές).

(Επίκουρος, απόσπ. 86 [Πλούταρχος, *Εἰ καλῶς εἰσῆται* τὸ “λάθε βίωσας”, 1128])

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Ηδονή και φρόνηση

Όταν λοιπόν υποστηρίζουμε ότι ο τελικός σκοπός είναι η ηδονή, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων κι αυτές που συνίστανται στην αισθησιακή απόλαυση, όπως ορισμένοι νομίζουν – από άγνοια κι επειδή διαφωνούν με εμάς ή παίρνουν στραβά τα λόγια μας – αλλά εννοούμε το να μην έχει κανείς σωματικό πόνο και ταραχή ψυχική. Γιατί τη γλύκα στη ζωή δεν τη φέρνουν τα απανωτά φαγοπότια και τα γλέντια [...] ούτε τα ψάρια και τα άλλα εδέσματα που προσφέρονται σ' ένα πολυδάπανο τραπέζι, αλλά ο νηφάλιος στοχασμός, αυτός που διερευνά τους λόγους για τους οποίους προτιμάμε ή αποφεύγουμε καθετί και αποδιώχνει τις δοξασίες που με τόση ταραχή γεμίζουν την ψυχή μας. Αφειρηγία για όλα αυτά και συνάμα το υπέρτατο αγαθό είναι η φρόνηση. Για τούτο κι από τη φιλοσοφία προτιμότερη είναι η φρόνηση, από την οποία απορρέουν όλες οι αρετές: η φρόνηση που μας διδάσκει ότι δεν είναι δυνατόν να ζει κανείς χαρούμενα, αν η ζωή του δεν έχει γνώση, ομορφιά και δικαιοσύνη κι ούτε πάλι μπορεί να 'χει η ζωή του γνώση, ομορφιά και δικαιοσύνη, αν δεν έχει και χαρά.

(Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, 131-132)

2 Σοφία και φιλία

(α) Ο ευγενικός άνθρωπος ενδιαφέρεται, πάνω απ' όλα, για τη σοφία και τη φιλία: από αυτά το ένα είναι θνητό αγαθό, το άλλο αθάνατο.

(Επικούρου προσφώνησις, 78)

(β) Από όσα παρέχει η σοφία για την ευτυχία της ζωής συνολικά, το κατά πολύ πιο σημαντικό είναι η απόκτηση φίλων.

(Επίκουρος, *Κύρια δόξα*, 27)

(γ) Η φιλία σέρνει τον χορό ολόγυρα στην οικουμένη, καλώντας μας όλους να σηκωθούμε για τον ύμνο [της ευτυχίας].

(Επικούρου προσφώνησις, 52)

3 Απελευθέρωση της ψυχής

Δεν ελευθερώνουν την ψυχή από την ταραχή και δε φέρνουν την αληθινή χαρά τα αμέτρητα πλούτη ούτε η τιμή κι ο θαυμασμός του κόσμου ούτε οποιοδήποτε άλλο πράγμα απ' όσα ανάγονται σε απροσδιόριστα αίτια.

(Επικούρου προσφώνησις, 81)

4 Για τη φιλοσοφία

Ο Επίκουρος έλεγε ότι φιλοσοφία είναι η δραστηριότητα που με λόγους και συλλογισμούς κάνει τη ζωή ευτυχισμένη.

(Σέξτος Εμπειρικός, *Πρός ηθικούς*, XI, 170)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Να καταγράψετε σε διάγραμμα την ταξινόμηση των επιθυμιών, σύμφωνα με τον Επίκουρο, και να αναφέρετε ένα παράδειγμα για καθεμιά κατηγορία. Συμφωνείτε με την επικούρεια ανάλυση των επιθυμιών;
- 2 Σε τι συνίσταται η ευτυχισμένη ζωή, σύμφωνα με τον Επίκουρο; Πώς σχετίζεται με τις επιθυμίες και τις ηδονές; Βλ. και παράλληλο κείμενο (1).
- 3 Ποιες ηδονές θα επιζητούσατε και ποιες θα αποφεύγατε, αν θα θέλατε να ζήσετε σαν επικούρειοι; Με ποιον τρόπο χρησιμοποιούμε σήμερα τις λέξεις ηδονισμός και επικούρειοι;
- 4 Τι είναι η φιλοσοφία σύμφωνα με τον Επίκουρο; Βλ. παράλληλο κείμενο (4).
- 5 Αφού διαβάσετε τα παράλληλα κείμενα (1) και (2), να υπογραμμίσετε και να σχολιάσετε τις αρετές που ο Επίκουρος θεωρεί απαραίτητες (αναγκαίες) για την ευτυχισμένη ζωή.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

- 1 Αφού μελετήσετε τα αποσπάσματα που σας δίνονται παρακάτω, να γράψετε σε μια παράγραφο ποια αρετή υποδεικνύει εδώ ο Επίκουρος, κάνοντας σύγκριση με τα πρότυπα της εποχής μας.
 - α) *Θεωρούμε ότι η αντάρχεια είναι μέγιστο αγαθό, όχι για να μένουμε ευχαριστημένοι πάντοτε με τα λίγα, αλλά για να μπορούμε, όταν δεν έχουμε πολλά, να αρκούμαστε στα λίγα.*
(Επίκουρος, Ήπιστολή προς Μενουκία, 130)
 - β) *Ένας κηπάκος, σύκα, λίγο τυρί και τρεις τέσσερις καλοί φίλοι – να ποια ήταν η τρυφή για τον Επίκουρο.*
(Φρειδ. Νίτσε, «Ο οδοιπόρος και η σιιά του», αφορισμός 192 στο Ν. Σκουτερόπουλος, *Επίκουρος*, εκδ. Στιγμή, 2006, σελ. 108)
- 2 Ποιο πρότυπο βίου προτείνουν οι Επικούρειοι; Ποια κριτική έχουν ασκήσει σ' αυτούς οι επικριτές τους;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Συγκρίνετε όσα περιέχονται στην *περίφημη Τετραφάρμακο* του Φιλόδημου, μαθητή του Επίκουρου, στη σελ. 119 και τα λόγια του Επίκουρου (παράπλευρο κείμενο) με την ομιλία του Αποστόλου Παύλου στον Άρειο Πάγο (*Πράξ.*, 17, 22-31, βλ. Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου, σελ. 35) και επισημάνετε τις ομοιότητες και διαφορές.

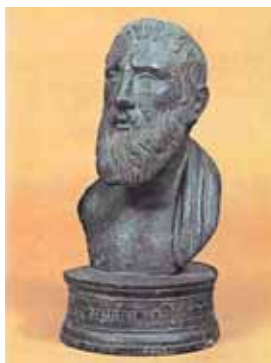
Μινιατούρα από χειρόγραφο του 1483, που διακοσμεί τα *Γεωργικά* του Λατίνου ποιητή Βιργιλίου, όπου αποτυπώνεται το νοσταλγικό πνεύμα για τις απλές και ειρηνικές αξίες της αγροτικής ζωής που συνδέονταν με τις πολιτισμικές παραδόσεις των Λατίνων, σε μια εποχή που οι εμφύλιοι πόλεμοι του 1ου αι. π.Χ. είχαν ερημώσει την ιταλική ύπαιθρο.

«Το πιο φρικτό λοιπόν απ' όλα τα άσχημα πράγματα, ο θάνατος, είναι για μας ένα τίποτε, ακριβώς γιατί, όταν εμείς υπάρχουμε, ο θάνατος δεν είναι κοντά μας κι όταν πάλι έρθει ο θάνατος δίπλα μας, τότε πια δεν υπάρχουμε εμείς. Ούτε τους ζωντανούς λοιπόν αφορά ο θάνατος ούτε τους πεθαμένους, αφού για εκείνους δεν υπάρχει, ενώ οι τελευταίοι δεν έχουν πια υπόσταση».

(Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενουκία*, 125)

Η ηθική των Στωικών: απάθεια και αταραξία

Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε τις ηθικές απόψεις του Επίκτητου, δούλου που είχε αποκτήσει την ελευθερία του και δίδασκε στη Ρώμη, και του Ρωμαίου φιλοσόφου-αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου, στωικών φιλοσόφων που έζησαν την τρίτη περίοδο του Στωικισμού, δηλ. στους δύο πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Θα δούμε πώς προσπάθησαν να απαντήσουν σε βασικά ερωτήματα της ηθικής φιλοσοφίας, όπως «τι άνθρωπος πρέπει να είμαι;» ή «με ποιο τρόπο ζωής μπορεί να επιτευχθεί η ευδαιμονία;». Θα εκτιμήσουμε τον στοχασμό τους τόσο ως απάντηση στα προβλήματα της εποχής τους όσο και στη διαχρονική αξία του.

Ο Ζήνων, ιδρυτής του Στωικισμού.
(Χάλκινη προτομή, 2ος αι. μ.Χ., Νάπολη, Εθνικό Μουσείο).

«Εσύ, όμως, αν και δεν είσαι ακόμη Σωκράτης, σφείλεις να ζήσεις σαν να θέλεις να είσαι Σωκράτης».

«σύ δέ εἰ καὶ μήπω εἶ Σωκράτης, ὡς Σωκράτης γε εἶναι βουλόμενος ὀφείλεις βιοῦν».
(Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 51)

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το ιδεώδες του στωικού σοφού¹

Για καθετί που είναι να κάνεις, εξέτασε αυτά που προέχουν² και τις συνέπειες του πράγματος³, και μετά να το επιχειρήσεις. Αλλιώς στην αρχή θα το κάνεις με ενθουσιασμό, επειδή τίποτα δεν αναλογίστηκες από αυτά που θα ακολουθήσουν, και μετά, όταν εμφανιστούν κάποιες δυσκολίες, θα τα παρατήσεις ντροπιασμένος [...] Ανθρώπε, πρώτα εξέτασε τη φύση του πράγματος· μάθε μετά και τη δική σου φύση⁴, αν δηλαδή μπορείς να το αντέξεις, θέλεις να αγωνιστείς στο πένταθλο ή να γίνεις παλαιστής; Κοίταξε τα χέρια σου, τους μηρούς, δοκίμασε τη μέση σου. Γιατί, άλλος γεννήθηκε για το ένα, άλλος για το άλλο πράγμα. Νομίζεις ότι, κάνοντάς τα αυτά, μπορείς να τρως με τον ίδιο τρόπο, να πίνεις με τον ίδιο τρόπο, να επιθυμείς και να αποστρέφουσαι το ίδιο; Πρέπει να ξαγρυπνήσεις, να κοπιάσεις, να εγκαταλείψεις τους δικούς σου [...] Εξέτασέ τα αυτά, και δεξ αν, με τούτα, θέλεις να ανταλλάξεις την απάθεια, την ελευθερία, την αταραξία⁵· αλλιώς μην πλησιάζεις· όχι όπως τα παιδιά – τώρα φιλόσοφος, αργότερα φοροεισπράκτορας, έπειτα ρήτορας και μετά επίτροπος του Καίσαρα. Αυτά τα πράγματα δε συμφωνούν μεταξύ τους. Ένας άνθρωπος πρέπει να είναι είτε καλός είτε κακός· ή το κυρίαρχο μέρος σου της ψυχής⁶ πρέπει να καλλιεργείς ή τα εξωτερικά πράγματα· ή για τα μέσα να δουλεύεις ή για τα έξω⁷· πράγμα που σημαίνει ή του φιλοσόφου τη θέση να κρατάς⁸ ή αυτή ενός κοινού ανθρώπου.

(Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 29)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ο Επίκτητος (50/55-130/135 μ.Χ.), ο οποίος γεννήθηκε στην Ιεράπολη της Φρυγίας, ήταν δούλος στη Ρώμη, όπου ως απελεύθερος δίδασκε αρχικά και αργότερα στη Νικόπολη της Ηπείρου. *Οι διδασκαλίες του έχουν καταγραφεί και συγκεντρωθεί από τον μαθητή του Αρριανό στο σύντομο Εγχειρίδιον, οδηγό ήθους, που περιέχει επιλογή σκέψεών του από το μεγαλύτερο έργο του, τις Διατριβές (από το οποίο σώζονται 4 βιβλία από τα 8 που είχε γράψει).*
- 2 **Αυτά που προέχουν:** όσα προηγούνται και προαπαιτούνται, όταν πρέπει να κάνουμε μια επιλογή ή να πάρουμε μια απόφαση. Ο Επίκτητος διαχωρίζει, επίσης, αυτά που είναι στο χέρι μας από αυτά που δεν είναι στο χέρι μας να κάνουμε ή να αποφύγουμε (*τὰ ἐφ' ἡμῖν* από *τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν*) και θεωρεί πως η διάκριση αυτή μας καθιστά ελεύθερους και ευδαίμονες.
- 3 **Τις συνέπειες του πράγματος:** τα επακόλουθα των προσωπικών επιλογών στη συμπεριφορά και τη ζωή μας. Οι Στωικοί θεωρούν πως η λογική σκέψη και η προσεκτική εξέταση των καταστάσεων μας οδηγούν σε αποφάσεις συνειδητές και έλλογες με στόχο την ενάρετη συμπεριφορά.
- 4 **Τη φύση:** η πραγματική «φύση» του ανθρώπου συνίσταται στη λογικότητά του, η οποία του επιβάλλει έναν τρόπο κατάλληλης συμπεριφοράς από την οποία απορρέει η ευδαιμονία του. Βάση της ηθικής των Στωικών είναι να φροντίζει κάποιος τον εαυτό του και να ζει σε εσωτερική αρμονία με τον κόσμο.
- 5 **Απάθεια, ελευθερία, αταραξία:** απαλλαγή από τα πάθη είναι η κατάσταση, όπου τα συναισθήματα (πάθη, όπως ηδονή, λύπη, επιθυμία, φόβος) δεν ταράσσουν υπερβολικά την ψυχή (*ἀταραξία*). Η απάθεια των Στωικών στόχευε στην *εὐπάθεια*, δηλαδή σε ευχάριστη ψυχική κατάσταση και θετική διάθεση της ψυχής.
- 6 **Το κυρίαρχο μέρος της ψυχής:** το *ἡγεμονικόν*, δηλαδή ο νους και η λογική ικανότητα που οδηγούν στην αρετή.
- 7 **Τα μέσα... τα έξω:** θεμέλιο της στωικής ηθικής ήταν η απόλυτη διάκριση ανάμεσα «στα μέσα» και «στα έξω». Τα πρώτα είναι τα πράγματα που εξαρτώνται από τον ίδιο τον άνθρωπο (όπως η σωστή κρίση, η συνείδηση και η βούληση): τα δεύτερα είναι όσα δεν εξαρτώνται από αυτόν (όπως η υγεία, ο πλούτος, η δόξα και η κοινωνική θέση). Η στωική στάση ζωής ήταν επίμονη φροντίδα για «τα μέσα», διαρκής επιστροφή και αναδίπλωση στον εαυτό (Μάρκος Αυρήλιος: *ἔνδον σκάπτει*), με παράλληλη αδιαφορία ή, τουλάχιστον, ανοχή για τα συμβάντα της εξωτερικής πραγματικότητας.
- 8 **Του φιλοσόφου τη θέση:** στην προσπάθεια του ανθρώπου για ενάρετη συμπεριφορά, ο «σοφός» αποτελεί πρότυπο και ιδεώδες. Ο στωικός σοφός μπορεί να είναι ένα ανέφικτο ιδεώδες για τους συνηθισμένους ανθρώπους, δείχνει όμως το ενδιαφέρον της αρχαίας ηθικής για το τι είδους άνθρωποι πρέπει να είμαστε. Για τον Στωικό ο σκοπός της ζωής ταυτίζεται με τον ενάρετο βίο και το ηθικό αγαθό είναι το μόνο πράγμα που αξίζει.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΑΠΑΘΕΙΑ (α στερ. + πάθος): ελευθερία από τα πάθη, αναστολή των παθών που είναι κακά.

ΑΤΑΡΑΞΙΑ (α στερ. + τάρασσω, ταραχή): ανενόκλητη και γαλήνια κατάσταση της ψυχής.

ΒΟΥΛΗΣΗ: η έλλογη επιθυμία, σε αντίθεση με τις άλογες παρορμήσεις και ορέξεις.

ΕΥΠΑΘΕΙΑ: καλά συναισθήματα.

ΛΟΓΟΣ: λεκτική έκφραση και λογική σκέψη.

ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ: η ικανότητα επιλογής και η προσωπική έλλογη επιλογή.

ΣΤΩΙΚΟΣ: αυτός που ανήκει στη Στοά, μεταγενέστερα ο καρτερικός, ο υπομονετικός, αυτός που με «στωικότητα» υπομένει τον πόνο και τα πλήγματα της μοίρας, που αίρεται υπεράνω των συγκυριών.

Η Στοά του Αττάλου. Χτίστηκε από τον βασιλιά της Περγάμου Άτταλο Β' μεταξύ του 159-132 π.Χ. και ανασπλώθηκε μεταξύ 1952-1956 (Αθήνα). Η στοά, γενικά, είναι ένας σκεπαστός χώρος περιπάτου που βρίσκεται σε κλασικά θρησκευτικά κτίρια και μεγάλους δημόσιους χώρους. Η πιο γνωστή στην αρχαιότητα ήταν η Ποικίλη Στοά (που χρσίσμευε για Πινακοθήκη έργων μεγάλων καλλιτεχνών της κλασικής εποχής) όπου δίδασκαν οι Στωικοί.

«Μη ζῆπεις αυτά που συμβαίνουν να γίνονται όπως θέλεις, αλλά να θέλεις αυτά που συμβαίνουν, όπως συμβαίνουν, και θα είσαι ευτυχής».
(Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 8)

«Μη συζῆπεις πια για το πώς πρέπει να είναι ο καλός άνθρωπος, αλλά να είσαι καλός».
(Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, 1)

«Μέσα σου σκάβε, μέσα η πηγή του καλού και πάντα μπορεί να αναβρῦει, φθάνει πάντα να σκάβεις».
(Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, Ζ, 59)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Ένας δρόμος που οδηγεί στην ελευθερία

Ο ανεμπόδιστος άνθρωπος, αυτός, στον οποίο τα πράγματα έρχονται όπως θέλει, είναι ελεύθερος. Αυτός, όμως, που μπορεί ή να τον ανακόψουν ή να τον εξαναγκάσουν ή να τον εμποδίσουν ή, παρά τη θέλησή του, να τον μπλέξουν σε κάτι, είναι δούλος. Και ποιος είναι ακώλυτος; Αυτός που δεν επιθυμεί τίποτε από τα ξένα. Και ποια πράγματα είναι ξένα; Αυτά που δεν εξαρτάται από εμάς ούτε να τα έχουμε ούτε να μην τα έχουμε ούτε να τα έχουμε σε μια ορισμένη κατάσταση ή με έναν ορισμένο τρόπο. Επομένως, το σώμα είναι ξένο, τα μέρη του είναι ξένα, η περιοσσία είναι ξένο πράγμα. Αν, λοιπόν, πάσχεις για κάτι από αυτά σαν να είναι δικό σου, θα τιμωρηθείς όπως αξίζει σε αυτόν που επιθυμεί ξένα πράγματα. Αυτός ο δρόμος οδηγεί στην ελευθερία, αυτή μόνο είναι η απαλλαγή από τη δουλεία, να μπορείς κάποτε με όλη σου την ψυχή να πεις το: οδήγησέ με Δία, και συ Πεπρωμένο, εκεί που από παλιά με έχετε ορίσει.

(Έπίκτητος, Δ' Διατριβή, α' «Περί ελευθερίας», § 128-131)

2 Στροφή στον εαυτό και ανεκτικότητα απέναντι στους άλλους

Μοναξιές γυρεύουν οι άνθρωποι, εξοχές και παραθαλάσσια και βουνά· και συ πολλάκις τυχαίνει να τα λαχταράς. Όλ' αυτά όμως είναι καλά για τους απαιδευτους, αφού μπορείς, όποια στιγμή θελήσεις, ν' αποτραβηχθείς στον εαυτό σου. Γιατί πουθενά ησυχότερα κι αμεριμνότερα δεν αποτραβιέται ο άνθρωπος παρά μέσα στην ψυχή του, και μάλιστα εκείνος που έχει τακτοποιημένα τα εσωτερικά του έτσι που, όταν τα βλέπει, καταλαμβάνεται από τέλεια καλή διάθεση. Και καλή διάθεση εννοώ την αρμονική διάθεση. Συχνά λοιπόν δίνε του εαυτού σου του είδους τούτου απομόνωση και ανανέωσή τον. Σύντομες να είναι και βασικές οι αρχές εκείνες που, άμα τις συλλογισθείς, αρκούν για να σου πλύνουν την ψυχή και να σε στείλουν πίσω τέτοιον που να μην αγανακτείς μ' εκείνα στα οποία επιστρέφεις. Ας δούμε όμως με τι αγανακτείς. Με την κακία των ανθρώπων; Ξανασκέψου την αρχή ότι τα λογικά ζώα έγιναν το ένα χάριν του άλλου και ότι η ανεκτικότης είναι μέρος της δικαιοσύνης και ότι άθελα αμαρτάνουν οι άνθρωποι και ότι τόσους που εχθρεύθηκαν, υποπτεύθηκαν, μίσησαν, τους πήρε ο χάρος κι έγιναν στάχτη και τότε παύσε ν' αγανακτείς.

(Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, Δ, 3)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Ποια συμβουλή δίνει ο Επίκτητος στους ανθρώπους, όταν πρόκειται να κάνουν επιλογή για τις πράξεις τους και τον τρόπο ζωής τους; Ποιες δυσκολίες νομίζετε ότι θα αντιμετωπίζατε, ενδεχομένως, αν ακολουθούσατε τη συμβουλή του;

- 2 Ο Επίκτητος αντιδιαστέλλει δυο τρόπους ζωής. Ποιοι είναι αυτοί; Υπάρχουν στην εποχή μας ανάλογοι τρόποι ζωής που έρχονται σε σύγκρουση;
- 3 Στο παράλληλο κείμενο (1) ο Επίκτητος, δούλος που απέκτησε την ελευθερία του ο ίδιος, δίνει την άποψή του για την πραγματική ελευθερία. Σε ποια βασική παραδοχή στηρίζεται ο συλλογισμός του; Συμφωνείτε με την άποψή του;
- 4 Στο παράλληλο κείμενο (2) ο Μάρκος Αυρήλιος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, υποστηρίζει ότι η στροφή προς τον εαυτό μας και η ενδοσκόπηση, που χαρίζει αρμονική διάθεση, μας οπλίζει με την ανεκτικότητα απέναντι στην κακία των άλλων ανθρώπων. Μπορείτε να σκεφτείτε περιπτώσεις της καθημερινής ζωής σας που θα ήταν ίσως ωφέλιμο να τις αντιμετωπίσετε με λιγότερη αγανάκτηση και με περισσότερη ανεκτικότητα, δηλαδή με «στωικότητα»;
- 5 Γιατί, κατά τη γνώμη σας, οι άνθρωποι στην ελληνιστική εποχή και στους πρώτους αυτοκρατορικούς ρωμαϊκούς χρόνους αναζητούσαν τόσο εναγώνια έναν νέο τρόπο ζωής; Συμβαίνει κάτι ανάλογο στις μέρες μας;

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Να επιλέξετε για συζήτηση ένα από τα παρακάτω σημεία στα οποία επικεντρώνεται η κριτική που ασκείται στον στωικό τρόπο ζωής:

- (α) Το ιδεώδες της απάθειας και της αταραξίας αποκλείει από τη συμπεριφορά μας εκδηλώσεις συμπάθειας για τους ανθρώπους και τα βάσανά τους.
- (β) Η αναδίπλωση στον εαυτό, η μοναξιά και η ενδοσκόπηση (*ἔνδον σκάπτε*) δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις ο καλύτερος τρόπος για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα της ζωής.
- (γ) Σε κάποιες περιπτώσεις, η ανεκτικότητα και η υποχώρηση από τη δράση είναι δείγματα δειλίας και παθητικότητας, αφού μπορεί να οδηγήσουν σε έμμεση αποδοχή ακόμη και της δουλείας.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Να αναζητήσετε αρετές της χριστιανικής ηθικής (π.χ. αγάπη, ταπεινότητα, φιλανθρωπία, καρτερία), που σας είναι ήδη γνωστές από το μάθημα των Θρησκευτικών της Β' και Γ' Γυμνασίου, και να τις συγκρίνετε με τις αρχές ή τις αρετές της στωικής ηθικής που γνωρίσατε σε αυτήν την ενότητα.

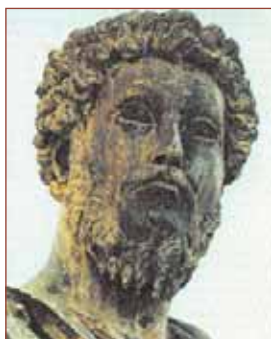
Ο Κλεάνθης (331-232 π.Χ.), μαθητής και διάδοχος του Ζήνωνα στη διεύθυνση της Αρχαίας Στωάς από την Άσσο της Τρωάδας. Χάλκινο αγαλματίδιο του φιλοσόφου (2ος μ.Χ. αι. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

Ο Χρύσιππος (281-208 π.Χ.), από τους Σόλους Κιλικίας, από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της στωικής φιλοσοφίας. Αντίγραφο ανδριάντα του φιλοσόφου (2ος π.Χ. αι., Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

Η πολιτεία και ο πολίτης στη στωική φιλοσοφία

Στην ενότητα αυτή θα μελετήσουμε απόψεις του στωικού φιλοσόφου Μάρκου Αυρηλίου σχετικά με την ανθρώπινη κοινωνία και τις κοινωνικές σχέσεις, τον νόμο και τη θέση του πολίτη στην πολιτεία. Τις απόψεις αυτές θα τις συγκρίνουμε με αντίστοιχες αντιλήψεις επικούρειων και κυνικών φιλοσόφων και θα τις συνδέσουμε με τις σύγχρονες έννοιες του ανθρωπισμού και του κοσμοπολιτισμού.

Προτομή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου που βασιλεύσε από το 161 έως το 180 μ.Χ., σε εποχή κατά την οποία η κρίση του ρωμαϊκού κράτους επιδεινώθηκε από την πίεση των βαρβάρων. Αναγνώρισε τις δυνατότητες της φιλοσοφίας και χρηματοδότησε έδρες φιλοσοφίας στις φιλοσοφικές σχολές της εποχής (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Πορτρέτο Ζευγαριού από τοιχογραφία της Πομπηίας (Νάπολη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

ΚΕΙΜΕΝΟ

Άνθρωπος και κοινωνία

Όπως εσύ ο ίδιος είσαι συμπλήρωμα κοινωνικού συστήματος, έτσι και κάθε πράξη σου συμπλήρωμα¹ να είναι της κοινωνικής ζωής. Αν λοιπόν μια σου πράξη δε συντελεί είτε από κοντά είτε από μακριά σε κοινωφελή σκοπό, αυτή η πράξη κομματιάζει τη συνολική ζωή, εμποδίζει την ενότητά της και είναι στασιαστική², όπως μέσα σε μια κοινότητα, όταν ένας αποχωρίζει τον εαυτό του και τα δικά του από την κοινή συμφωνία³.

Και επειδή έχω κάποια συγγένεια⁴ με τα ομοιογενή μου μέρη, δε θα κάνω τίποτα επιζήμιο στην κοινωνία· θα συλλογίζομαι μάλιστα τους ομοιογενείς μου και θα κατευθύνω κάθε προσπάθειά μου στο κοινό συμφέρον και θα την απομακρύνω από το ενάντιον. Αν αυτά κατορθωθούν, δεν μπορεί να μην είναι η ζωή μου ευτυχισμένη⁵, όπως μπορώ να φαντασθώ ευτυχισμένη και τη ζωή ενός πολίτη που όλο πράξεις ωφέλιμες για τους συμπολίτες του εκτελεί και μένει ικανοποιημένος μ' εκείνο που του δίνει η πολιτεία⁶.

(Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτόν*, Θ, κγ', και Ι, 5, ζ')

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 **Συμπλήρωμα:** για τους Στωικούς, η κοινωνική ζωή, όπως και η ατομική, θεωρείται ως τμήμα του ευρύτερου συνόλου της φύσης, όπου ισχύει ο ίδιος φυσικός νόμος: πέρα από τις ατομικές διαφορές των ανθρώπων και τις επιμέρους μορφές των πολιτευμάτων με τα οποία ζουν, όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν από κοινού λογική ικανότητα και φυσική προδιάθεση για κοινωνική ζωή. Οι πολιτικές/κοινωνικές πράξεις των ανθρώπων, λοιπόν, πρέπει να αρμόζουν στην ανθρώπινη φύση τους.
- 2 **Στασιαστική:** ο φόβος των στάσεων στις πόλεις-κράτη παλιότερα, αλλά και στα ελληνιστικά βασίλεια και τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία έκανε επιτακτική την ανάγκη να τονίζονται οι κοινωνικές αρετές της ομόνοιας (κοινωνική συναίνεση γ' αυτό που θα ήταν καλύτερο για την πολιτεία), της συμφιλίωσης και της σωφροσύνης (συνετή συμπεριφορά).
- 3 **Κοινή συμφωνία:** η αρμονική προσωπικότητα, που ήταν στόχος των Στωικών, αναπτύσσεται και τελειοποιείται μόνο μέσα στην κοινότητα, όπου ο Στωικός αναλαμβάνει και εκπληρώνει τα αντίστοιχα κοινωνικά καθήκοντα (οικογενειακά, επαγγελματικά, θρησκευτικά και πολιτικά).
- 4 **Συγγένεια:** η ιδέα της συγγένειας όλων των ανθρώπων, το αίσθημα κοινότητας σε μια ανθρωπότητα και της ομοιότητας όλων των ανθρώπων, αποτελεί έκφραση του στωικού ανθρωπισμού και σημείο εκκίνησης για τον μεταγενέστερο ανθρωπισμό. Βλ. επίσης το παράλληλο κείμενο (2).
- 5 **Η ζωή μου ευτυχημένη:** σκοπός της ζωής είναι η προσωπική ευδαιμονία που εξασφαλίζεται με την προσωπική αρετή. Η αρετή όμως ασκείται και στο πεδίο της κοινωνικής ζωής, όπου ο Στωικός προσφέρει τη βοήθειά του στους συνανθρώπους του, ανάλογα με την κοινωνική του θέση και το ιδιαίτερο έργο που επιτελεί.
- 6 **Πολιτεία:** ο στωικός σοφός ζει στην πολιτεία των ανθρώπων και είναι πολίτης του κόσμου, δηλαδή ζει ανεξάρτητα από τις κατά τόπους πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις. Γι' αυτό, μολοντί κοσμοπολίτης, μπορεί να συμμετέχει στους πολιτικούς θεσμούς, ακόμη και να κυβερνά με αίσθημα δικαίου, όπως ο Μάρκος Αυρήλιος. Εδώ ο Ρωμαίος αυτοκράτορας παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν υπηρέτη (=θεράποντα) της ανθρωπότητας, ο οποίος εκπληρώνει τα καθήκοντά του στη δημόσια σφαίρα, κηρύσσοντας την ισότητα και τη συμφιλίωση όλων των ανθρώπων.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ: 1. φιλοσοφική αντίληψη που θέτει τον άνθρωπο και τις ανθρώπινες αξίες πάνω από οποιαδήποτε άλλη αξία. 2. πνευματικό κίνημα της Αναγέννησης (14ος-16ος αι.), που χαρακτηρίζεται από τη στροφή στα κείμενα των αρχαίων κλασικών και την αναζήτηση σε αυτά προτύπων ζωής, σκέψης και δημιουργίας (ουμανισμός, εκ του humanismus, είναι όρος που χρησιμοποιείται με το ίδιο νόημα).

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΗΣ: 1. αυτός που έχει ταξιδέψει σε πολλά μέρη και έχει εξοικειωθεί με τον πολιτισμό και τις συνήθειες διαφορετικών λαών. 2. αυτός που θεωρεί τον εαυτό του πολίτη όλου του κόσμου.

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (cosmopolitanism): όλοι οι άνθρωποι θεωρούνται παιδιά της φύσης, όμοια και συγγενείς, αδέρφια που μοιράζονται μια οικουμενική πολιτεία.

ΟΙΚΕΙΩΣΕ (από το οίκος / οικία / οικείος): ό,τι ενώνει τους ανθρώπους με δεσμούς συγγενικούς ή φιλίας προς τους άλλους.

Μάρκος Αυρήλιος (121-180 μ.Χ). Ρωμαίος αυτοκράτορας και νεοστωικός φιλόσοφος. Τον εμπνεσε στα ελληνικά ο διάσημος Ηρώδης ο Αττικός και στη φιλοσοφία γνωστοί στωικοί και πλατωνικοί φιλόσοφοι της εποχής. *Τὰ εἰς ἑαυτὸν* είναι σημειωματάρια και έχουν γραφεί στην ελληνική γλώσσα τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Ιταλικό ανάγλυφο του τέλους του 15ου αι..

Η *Ερμιόνη Γραμματική*. Πορτρέτο γυναίκας, περίπου 25 ετών, από τη νεκρόπολη της Αρσινόης (Φαγιούμ της Αιγύπτου). Την ελληνιστική εποχή το επάγγελμα του δασκάλου αναλάμβαναν και γυναίκες που προέρχονταν από την ανώτερη τάξη (Καίμηριτς, Κολλέγιο θηλέων Girton).

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Ο νόμος της φύσης

Ο φυσικός νόμος είναι βασιλέας των πάντων – θεών και ανθρώπων. Πρέπει να είναι το κριτήριο του καλού και του κακού, να άρχει και να ηγεμονεύει στις ανθρώπινες κοινωνίες, να θέτει το μέτρο για το δίκαιο και το άδικο, να επιβάλλει στα φύσει πολιτικά ζώα εκείνα που πρέπει να γίνονται και να απαγορεύει εκείνα που δεν πρέπει να γίνονται.

(Χρυσίππος, SVF III, απόσπ. 314)

2 Η αλληλεγγύη και η συνεργασία ως βάσεις της κοινωνικής ζωής

Ούτε μπορώ να οργισθώ εναντίον του συγγενή μου ούτε να τον μισήσω· γεννηθήκαμε όλοι για συνεργασία, όπως τα πόδια, τα χέρια, τα βλέφαρα, η απάνω και η κάτω οδοντοστοιχία. Επομένως, αφύσικο είναι ν' αντιπράττουμε ο ένας τον άλλον· και θα ήταν αντίπραξη, αν αισθανόμουν αγανάκτηση ή αποστοργή.

(Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑαυτὸν*, Β, 1)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Πώς αντιλαμβάνεται ο Μάρκος Αυρήλιος τον ρόλο του στην κοινωνική ζωή και ποιες υποχρεώσεις (καθήκοντα) αναγνωρίζει, συνεπώς, για τον εαυτό του;
- 2 Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τη «συγγένεια» με τους άλλους ανθρώπους; (Βλ. σχετικά και τα παράλληλα κείμενα).
- 3 Ποιο περιεχόμενο έχει η «ευτυχισμένη ζωή», σύμφωνα με τον Μάρκο Αυρήλιο;
- 4 Για ποιο λόγο νομίζετε ότι χρησιμοποιεί το β' ή το α' ενικό πρόσωπο στο έργο του *Τὰ εἰς ἑαυτὸν* ο Μάρκος Αυρήλιος;
- 5 Να αντιπαραβάλετε την άποψη του Επίκουρου: «ο σοφός δε θα εμπλακεί στην πολιτική, εκτός αν προκύψει σοβαρός λόγος» με αυτή του στωικού φιλοσόφου Ζήνωντα: «ο σοφός θα εμπλακεί στην πολιτική, εκτός αν προκύψει κάποιο εμπόδιο». Ποια από τις δύο απόψεις φαίνεται να υιοθετεί ο Μάρκος Αυρήλιος;

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στις προηγούμενες ενότητες γνωρίσατε τρεις διαφορετικές στάσεις απέναντι στην κοινωνική και πολιτική ζωή:

- την κυνική αντισυμβατικότητα που εκδηλώνεται ως απόρριψη και περιφρόνηση των κοινωνικών κανόνων και έχει ως έμβλημα το *παραχάραξον τὸ νόμισμα* (σελ. 115),
- την επικούρεια απομάκρυνση από την κοινωνική δράση, που πραγματώνεται με την προτίμηση της κοινότητας των φίλων και ομοϊδεατών, και έχει ως έμβλημα το *λάθε βιώσας* (σελ. 120) και
- τη στωική έμφαση στην ατομική ηθική συμπεριφορά, που εκφράζεται ως στροφή στον εαυτό και ανεκτικότητα απέναντι στους άλλους ανθρώπους, και έχει ως έμβλημα το *ἔνδον σκάπτε* (σελ. 124).

Να τις σχολιάσετε και να υποστηρίξετε με επιχειρήματα ποια από τις τρεις αυτές στάσεις θα προτιμούσατε να επιλέξετε.

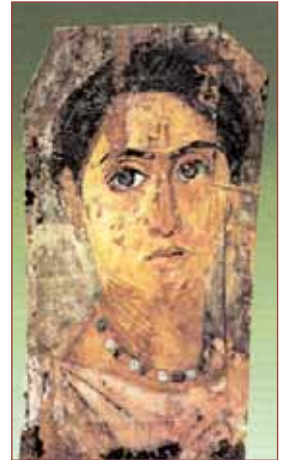
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1 Στην ελληνιστική και στη ρωμαϊκή εποχή η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοτήτων δημιούργησε την ανάγκη να εφαρμόζονται πολιτικές και να επιλέγονται στάσεις ζωής που υπερβαίνουν τις εθνικές διαφορές. Η σύγχρονη οικονομική και τεχνολογική «παγκοσμιοποίηση» θέτει σε μας ανάλογες απαιτήσεις. Ποιες από τις αντιλήψεις του πολιτικού στοχασμού αυτής της εποχής θα ανταποκρίνονταν, κατά τη γνώμη σας, και στις σημερινές απαιτήσεις της ζωής; Να διατυπώσετε γραπτώς την άποψή σας σε ένα σύντομο δοκίμιο 200 λέξεων περίπου.

2 Σχολιάστε την εικόνα του Στωικού που δίνει το παράθεμα:

Εφόσον ο στωικός σοφός είναι ο κατ' εξοχήν ενάρετος, είναι, την ίδια ώρα, ο πραγματικά ευδαίμων και ο πραγματικά αυτάρκης. Η ζωή του είναι η ζωή του καθήκοντος, που στηρίζεται στο εσωτερικό κατόρθωμα που πέτυχε με την άσκηση και την απάθεια. Χωρίς να γίνεται καθόλου απόκοσμος και αναχωρητής, ο στωικός σοφός δεν εγκαταλείπει ούτε φεύγει από τον κόσμο. Εργάζεται σκληρά και παραδειγματικά για την ανθρώπινη κοινότητα στη μορφή της πατρίδας, της κοινωνίας, της πολιτείας [...] Δίκαια ο Ζήνων οικοδομεί την «Πολιτεία» του με πρότυπα τους σπουδαίους και τους σοφούς. Ωστόσο, πρόκειται για ιδανική πολιτεία ή ουτοπία, όπως θα λέγαμε σήμερα.

(Κλείτος Ιωαννίδης, «Ζήνων ο Κιτιεύς: Η ζωή και το έργο του», Στωικισμός, σελ. 44-45)

Πορτρέτο γυναίκας από το Φαγιούμ της Αιγύπτου που ακολουθεί την ελληνιστική καλλιτεχνική παράδοση και δείχνει την αλληλεπίδραση του ελληνικού, του αιγυπτιακού και του ρωμαϊκού πολιτισμού (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Φιλοσοφία και ιατρική ήταν στενά συνυφασμένες στη σκέψη του Γαλνού (129-199 μ.Χ.) του πρώτου σημαντικού γιατρού του αρχαίου κόσμου. Ο Γαλνός είχε επηρεασθεί από τον Πλατωνισμό, ήταν γιατρός του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου και γόνιμος συγγραφέας. Αυτό το γαλλικό χειρόγραφο των αρχών του 14ου αιώνα, τον απεικονίζει ενώ δίνει διάλεξη πάνω στα κείμενα του ημιμυθικού ιδρυτή της ελληνικής ιατρικής, του Ιπποκράτη.

Αταραξία: Το «τέλος» της «σκεπτικής αγωγής»

Στην ενότητα αυτή θα μελετήσουμε τον Σκεπτικισμό στην τελευταία φάση του, μέσα από το έργο του ιατρού και φιλοσόφου Σέξτου του Εμπειρικού¹ ο οποίος θεωρούσε ότι η φιλοσοφία έχει «αγωγικό» και «θεραπευτικό» χαρακτήρα. Χρησιμοποιούσε την έκφραση «σκεπτική αγωγή» (κατεύθυνση) για να αναφερθεί στη σκεπτική θεωρία και σχολή. Θα δούμε ότι στόχος του σκεπτικού φιλοσόφου είναι να προσφέρει στον άνθρωπο ελευθερία στην πράξη, να του προκαλέσει την αβεβαιότητα για δεδομένες αλήθειες, και την «εποχή», την άρνηση δηλαδή εκφοράς κρίσης για το αγαθό και το κακό. Η αταραξία, η απάθεια και η εσωτερική γαλήνη, στάσεις που ελευθερώνουν τον άνθρωπο από ακούσιες και άλογες συγκινήσεις, προβάλλονται επίσης από τους Σκεπτικούς ως οδοί που οδηγούν στην ευδαιμονία.

Ορεικόλινο μετάλλιο Μυτιλήνης. Εικάζεται ότι απεικονίζεται ο στωικός φιλόσοφος Σέξτος ο Εμπειρικός. Έζησε τον 2ο-3ο αι. μ.Χ. και ήταν γιατρός και φιλόσοφος. Έζησε στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα, όπου διύθυνε τη σκεπτική σχολή (180-210 μ.Χ.) (Κατάλογος Βρετανικού Μουσείου, αρ. 173, XXXIX).

«η παράδοση εθίμων και νόμων είναι αυτό με βάση το οποίο δεχόμαστε μέσα από την καθημερινή ζωή την ευσέβεια ως αγαθό και την ασέβεια ως κακό».

(Σέξτος ο Εμπειρικός, Πυρρώνειαι Υποτυπώσεις, ια', 24)

Σέξτος ο Εμπειρικός, Πυρρώνειαι Υποτυπώσεις, έκδοση του 17ου αι.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Πώς μπορώ να είμαι εντυχιμένος;

Διότι αυτός που έχει τη γνώμη ότι κάτι είναι εκ φύσεως καλό ή κακό βρίσκειται σε διαρκή ταραχή²: όταν τον λείπουν αυτά που θεωρεί πως είναι καλά, πιστεύει ότι τον καταδιώκουν τα εκ φύσεως κακά, και κνηγγάει, όπως νομίζει, αυτά που είναι αγαθά· όταν πάλι αποκτήσει αυτά που θεωρεί αγαθά, πέφτει σε ακόμη μεγαλύτερη ταραχή, από την παράλογη και πέρα από κάθε μέτρο έπαρσή του, και, από φόβο μήπως αλλάξουν τα πράγματα, κάνει τα πάντα για να μην χάσει αυτά που θεωρεί αγαθά³. Απεναντίας, αυτός που δεν ορίζει με βεβαιότητα ποια είναι εκ φύσεως καλά ή κακά ούτε αποφεύγει ούτε επιδιώκει κάτι με ζήλο, μένει γι' αυτό ατάραχος⁴ [...] Έτσι λοιπόν, και οι Σκεπτικοί⁵ είχαν την ελπίδα ότι θα ανακτήσουν την αταραξία, κρίνοντας οριστικά την αναντιστοιχία μεταξύ των αντικειμένων της αίσθησης και των αντικειμένων της σκέψης, καθώς όμως δεν κατάφεραν να το επιτύχουν, κατέληξαν στην εποχή⁶· με τη σειρά της η αταραξία ακολούθησε ως σύμπτωμα την εποχή, όπως η σκιά ακολουθεί το σώμα⁷.

(Σέξτος Έμπειρικός, Πυρρώνειαι Υποτυπώσεις, Ι, 27 και Ι, 29)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ο Σέξτος Εμπειρικός ήταν γιατρός και έζησε τον 2ο-3ο αιώνα μ.Χ. Τα ιατρικά του έργα έχουν χαθεί, σώζονται όμως σε τρία βιβλία οι *Πυρρώνειαι Ὑποτυπώσεις*, όπου περιέχονται μια γενική έκθεση του Σκεπτικισμού και ανασκευές αντιλήψεων άλλων φιλοσοφιών. Οι ανασκευές αυτές υπάρχουν και στα έργα αυτού *Πρὸς δογματικούς, Πρὸς ἠθικούς, Πρὸς μαθηματικούς*. Ιδρυτής του σκεπτικισμού είναι ο Πύρρων ο Ηλείος, σύγχρονος του Αριστοτέλη. Αυτός δίδασκε πως η αληθινή φύση των πραγμάτων δε φανερώνεται σε μας και αμφισβητούσε τη δυνατότητα ορθής γνώσης, συνεπώς και ορθής πράξης. Υποστήριζε ότι για όλα τα θέματα υπάρχουν λόγοι αντίθετοι και ισοδύναμοι («ισοσθένεια»).
- 2 **Εκ φύσεως καλό ή κακό... ταραχή:** εδώ ο Σέξτος υποστηρίζει πως η ανθρώπινη ταραχή οφείλεται στη λανθασμένη γνώμη ότι υπάρχει εκ φύσεως το «αγαθόν» και το «κακόν», ενώ αυτό είναι θέμα συμβάσεων και συνηθειών (*νόμω*). Οι Σκεπτικοί θεωρούσαν γενικά πως η ανθρώπινη επιθυμία οδηγεί στον φαύλο κύκλο της διαρκούς ταραχής.
- 3 **Αγαθά:** ο άνθρωπος επιδιώκει αυτά που πιστεύει ότι είναι αγαθά εξαιτίας της έλλειψής τους. Η έλλειψη «αγαθών» οδηγεί στην επιθυμία απόκτησής τους, ενώ η μη δυνατότητα πραγματοποίησης φέρνει ταραχή. Η απόκτηση «αγαθών» προκαλεί την ίδια και μεγαλύτερη ταραχή εξαιτίας του φόβου της απώλειάς τους.
- 4 **Αταραξία:** το αίτιμα της αταραξίας είναι η αρχή και το τέλος (σκοπός) της σκεπτικής φιλοσοφίας. Η επίτευξη της αταραξίας επιτυγχάνεται σε θέματα γνώσης και ηθικής με την «εποχή». Η αταραξία είναι «σκοπός βίου» και συνδέεται με την ευδαιμονία.
- 5 **Σκεπτικοί:** διακρίνονται στην αρχαιότητα σε Πυρρώνειους, που ακολουθούν τη διδασκαλία του Πύρρωνα, και σε Ακαδημεικούς, οι οποίοι ονομάζονται έτσι επειδή ανήκαν στην Ακαδημία του Πλάτωνα. Με τον Αρκεσίλαο (316-242/1 π.Χ.) και τον Καρνεάδη (214-129 π.Χ.), η πλατωνική Ακαδημία εισήλθε σε μια μακρά περίοδο σκεπτικισμού ασκώντας κριτική στους Στωικούς και στον δογματισμό τους. Οι Πυρρώνειοι δεν αρνούνται κατηγορηματικά ότι η γνώση είναι δυνατή, ενώ οι Ακαδημεικοί αρνούνται με έμφαση πως η γνώση είναι εφικτή. Περί το 200 μ.Χ. ο Σέξτος συστηματοποίησε τον Ακαδημεικό σκεπτικισμό.
- 6 **Εποχή:** η «εποχή» ορίζεται από τους Σκεπτικούς ως διακοπή ή αναστολή της κρίσης. Χαρακτηρίζεται από τη μη συναίνεση ή συγκατάθεση σε δογματικές θέσεις που σχετίζονται με το πρόβλημα της δυνατότητας της γνώσης.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

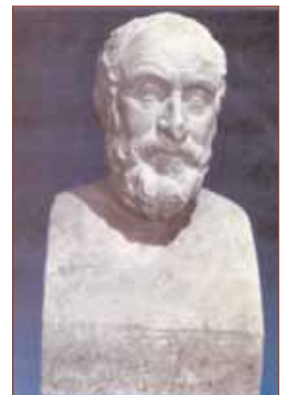
ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ (ΚΑΙ ΑΚΑΔΗΜΙΑ): το διδακτήριο και το κέντρο ερευνών που ιδρύθηκαν από τον Πλάτωνα στην περιοχή του ιερού του Ακαδήμου Απόλλωνος (από τη λέξη αυτή και το ακαδημεικός). (2) Το σύνολο των εκπροσώπων του κέντρου αυτού που διαδέχθηκαν τον Πλάτωνα (βλ. και Ακαδημία).

ΑΠΡΑΞΙΑ: η κατάσταση κατά την οποία είναι αδύνατη κάθε δράση.

ΔΟΓΜΑ: γνώμη, πεποίθηση, θεωρία, έννοια, απόφαση, κρίση ή δημόσιο θέσπισμα.

ΔΟΓΜΑΤΙΣΜΟΣ: τάση των ανθρώπων να αποδέχονται χωρίς συζήτηση τη γνώση, θεώρηση του κόσμου με άκριτη χρήση εννοιών και προτάσεων και χωρίς έλεγχο των προϋποθέσεων της γνώσης, που πολεμήθηκε από τον σκεπτικισμό.

ΕΠΟΧΗ: τεχνικός όρος της σκεπτικής φιλοσοφίας, «η στάση της διάνοιας, χάρη στην οποία ούτε αρνούμαστε κάτι ούτε το βεβαιώνουμε», αναστολή της κρίσης ή κάποιας δραστηριότητας.

Προτομή του Καρνεάδη (γύρω στο 214-129 π.Χ.). Σκεπτικός φιλόσοφος, δεινός ρήτορας και διευθυντής της Νέας Ακαδημίας. Άσκησε πολεμική στους δογματισμούς των Στωικών (2ος π.Χ. αι. Ραβένα, Εθνικό Μουσείο).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΝΟΥΜΕΝΑ: ό,τι συλλαμβάνουμε με τον νου.

ΕΚΕΠΤΙΚΗ ΔΡΩΓΗ: σκεπτικός τρόπος ζωής.

ΕΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ: η λέξη συνδέεται με τις ομόρριζες λέξεις «σκέψις» και «σκεπτικός» που παράγονται από το ρήμα *σκοποῦμαι* (= σκέπτομαι). Θεωρία αντίθετη στον δογματισμό όσον αφορά το πρόβλημα της δυνατότητας και του κύρους της γνώσης. Ορισμένοι χρησιμοποιούν, με την ίδια σημασία, και τη λέξη Πυρρωνισμός που σημαίνει η φιλοσοφία του σκεπτικιστή φιλοσόφου Πύρρωνα του Ηλείου.

ΕΚΕΥΓΙΣ: εξέταση, διερεύνηση, έρευνα.

ΤΕΛΟΣ: για τους Σκεπτικούς «αυτό χάριν του οποίου γίνονται όλες οι πράξεις ή οι σκέψεις, ενώ το ίδιο δεν υπάρχει χάριν κάποιου άλλου».

ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ: τα πράγματα όπως μας φαίνονται, όπως μας δίδονται στις αισθητές παραστάσεις, τα αισθητά.

Ο Ντεκάρτ, Γάλλος ορθολογιστής φιλόσοφος του 17ου αι. που αμφέβαλλε για τα πάντα, εικονίζεται στην γκραβούρα αυτή του Roger Veillard που επιγράφεται *Ο Ντεκάρτ στο δάσος της αμφιβολίας*. Οι αμφιβολίες του Ντεκάρτ τελειώνουν όταν συνειδητοποιεί ότι υπάρχει ένα κριτήριο βέβαιης γνώσης που συνοψίζεται στη γνωστή φράση του: *Cogito ergo sum* (Σκέφτομαι, άρα υπάρχω).

7 **Όπως η σκιά ακολουθεί το σώμα:** στους Σκεπτικούς η ευδαιμονία ταυτίζεται με την αταραξία, που εμφανίζεται ταυτόχρονα με την «εποχή», δηλ. την αναστολή κρίσης. Εδώ η σχέση της εποχής με την αταραξία δίνεται με την εικόνα σώματος και σκιάς.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Η στάση του σκεπτικού φιλοσόφου

Γι' αυτό λοιπόν λέμε ότι, ως προς τα ζητήματα γνώμης, ο τελικός σκοπός του Σκεπτικού είναι η αταραξία, ενώ ως προς όσα επιβάλλει η ανάγκη, ο μετριασμός των παθών. Ορισμένοι μάλιστα από τους διαπρεπείς Σκεπτικούς πρόσθεσαν σ' αυτά και την εφαρμογή της εποχής στα ζητήματα έρευνας.

(Σέξτος Έμπειρικός, *Πυρρώνεια Ύποτυπώσεις*, I, 30)

2 Η σχετικότητα του αγαθού

Δεν υπάρχει εκ φύσεως καλό ή κακό· αν κάτι είναι φύσει καλό ή κακό, οφείλει να είναι τέτοιο για όλους, ακριβώς όπως το χιόνι είναι κρύο για όλους. Όμως δεν υπάρχει τίποτα που να είναι για όλους καλό ή κακό· συνεπώς δεν υπάρχει φύσει καλό ή κακό. Διότι θα πρέπει να πούμε: είτε όλα όσα θεωρεί κάποιος καλά είναι όντως καλά είτε όχι καλά. Και δεν μπορούμε όλα να τα πούμε καλά, γιατί το ίδιο πράγμα, όπως η ηδονή για τον Επίκουρο, θεωρείται καλό, ενώ για τον Αντισθένη θεωρείται κακό· γιατί θα προκάνει ότι το ίδιο πράγμα είναι ταυτόχρονα καλό και κακό.

(Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων...συναγωγή*, 9, 101)

3 Το αγαθό δεν ορίζεται

Οι Ακαδημεικοί και οι Πυρρώνειοι σκεπτικοί, οι οποίοι δε δέχονται ότι μπορεί να υπάρξει επιστημονική απόδειξη πάνω στα θέματα που ερευνούμε, λένε πως κάθε συγκατάθεση είναι οπωσδήποτε απερίσκεπτη και ενδέχεται να είναι και λαθεμένη και επίσης ότι είναι αδύνατο να αληθεύουν όλες οι απόψεις που διατυπώνουν οι διάφοροι φιλόσοφοι για το καλό και το κακό, καθ' ότι αντικρουόμενες μεταξύ τους, και ότι μπορεί να είναι όλες εσφαλμένες, κι έτσι το αγαθό να μην ταυτίζεται ούτε με την ηδονή ούτε με την αταραξία ούτε με την αρετή ούτε με την ενάρετη δράση ούτε με οτιδήποτε άλλο έχουν πει οι φιλόσοφοι.

(Γαλήνης, *Περί ψυχής παθών και άμαρτημάτων*, 60-61)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1 Γιατί βρίσκεται σε μειονεκτική θέση όποιος πιστεύει με απόλυτη βεβαιότητα πως γνωρίζει το αγαθό και το κακό; Συμφωνείτε με την άποψη του Σέξτου;

- 2 Ποιο πλεονέκτημα έχει όποιος τηρεί τη διανοητική στάση της «εποχής», σύμφωνα με το κείμενο και το παράλληλο κείμενο (1); Μπορεί να ισχύει αυτή η στάση στην καθημερινή ζωή;
- 3 Με ποιο τρόπο προβάλλεται η σχετικότητα του καλού και κακού στο παράλληλο κείμενο (2); Είναι η διάκριση του καλού και του κακού «φύσει» ή «θέσει», δηλαδή θέμα σύμβασης;
- 4 Στο παράλληλο κείμενο (3) γίνεται λόγος για τη σχετικότητα της αντίληψης. Μπορείτε να θυμηθείτε άλλους φιλοσόφους της αρχαιότητας που έχουν μιλήσει για το ίδιο πρόβλημα και να αναφερθείτε στις απόψεις τους; (Βλ. κεφάλαιο 2: Σοφιστές και Σοφιστική κίνηση).

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

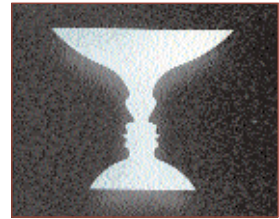
Λαμβάνοντας υπόψη το παρακάτω απόσπασμα να προσδιορίσετε τα στοιχεία της ηθικής συμπεριφοράς που συνοδεύουν τη σκεπτική στάση.

Η συνεχής άσκηση της «αταραξίας» είναι μια τεχνική πνευματικής υγιεινής, η οποία θέτει τα θεμέλια για μian ανώτερη «αταραξίαν», μian αμερόληπτη, ισορροπημένη θέαση του κόσμου [...] Η ηθική αυτή ακολουθεί ως «σκιά» τη σκεπτική απόρριψη κάθε θεωρίας με την αποχή (εποχή) από κάθε κρίση περί της αληθείας· ο Σκεπτικός είναι μετριοπαθής, ανεκτικός, επεικής απέναντι στη ζωή και τους συνανθρώπους του, οι οποίοι έχουν χαθεί μέσα στις ποικίλες «δογματικές» πλάνες και ζουν μέσα στη δυστυχία – διότι «δεν είναι τα πράγματα που ταραάζουν τους ανθρώπους, αλλά οι απόψεις τους σχετικά με τα πράγματα».

Mario Vegetti, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, 10η έκδ., εκδ. Τραυλός, Αθήνα, σελ. 278)

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τα σχήματα που παραθέτουμε χρησιμοποιούνται από την ψυχολογία και τη γνωσιοθεωρία για να δείξουν την πλάνη των αισθήσεων. Τι θα απαντούσε στο θέμα αυτό ένας δογματικός φιλόσοφος ή ένας σκεπτικιστής;

Το πώς βλέπουμε τα πράγματα απεικονίζει σε διάφορα σχήματα ο Δανός ψυχολόγος Edgar Rubin. Εδώ μια οπτική αναστροφή, όπου έχουμε ένα ζευγάρι προσώπων που κοιτούνται μεταξύ τους αλλά και ένα λευκό ή μαύρο βάζο, ανάλογα με το επίπεδο προβολής.

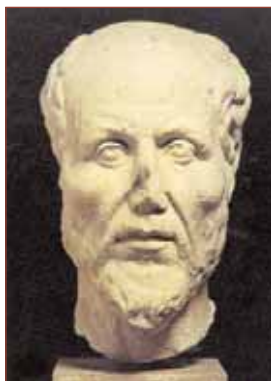
Μορφές σχεδιασμένες με πρόθεση ή συμπτωματικά, μπορούν να ιδωθούν ως δύο διαφορετικά αντικείμενα, όπως αυτή η εικόνα του Αμερικανού ψυχολόγου E.G. Boring, που φαίνεται άλλοτε σαν νεαρό κορίτσι και άλλοτε σαν γηραιά κυρία.

Η ανθρώπινη κατάσταση (1933) είναι πίνακας του Βέλγου ζωγράφου Ρενέ Μαγκρίτ (1898-1967), στον οποίο προσπαθεί να δείξει τις αμφίσημες και διφορούμενες σχέσεις ανάμεσα σ' ένα πραγματικό αντικείμενο και την εικόνα του νου μας γι' αυτό και τη ζωγραφική αναπαράστασή του. Κατά τον Μαγκρίτ, βλέπουμε τον κόσμο σαν κάτι που βρίσκεται έξω από μας, έστω και αν πρόκειται για μια νοπτική αναπαράσταση της εσωτερικής μας εμπειρίας· έτσι εισάγεται το θέμα του πραγματικού χώρου σε αντιπαράθεση με το ζωγραφικό ψευδαισθητικό.

Ο Πλωτίνος και το «τέλος» της ανθρώπινης ζωής

Στην ενότητα αυτή ο Πλωτίνος υποστηρίζει, ακολουθώντας τον Πλάτωνα, ότι η «ομοίωση με τον Θεό» είναι το τέλος, ο απώτερος στόχος, της ανθρώπινης ζωής. Αυτός ο στόχος επιτυγχάνεται μόνο όταν ο άνθρωπος έχει αρετές, όπως η φρόνηση, η δικαιοσύνη, η ευσέβεια, και γενικά όταν είναι ενάρετος. Ο Πλωτίνος τονίζει γενικότερα τη διάκριση του αισθητού και του νοητού κόσμου και την αξία του νοητού κάλλους έναντι του αισθητού.

Μαρμάρινη κεφαλή του Πλωτίνου (Λυκόπολη Αιγύπτου 204/5 μ.Χ.-Μιντούρνα Κ. Ιταλίας 270 μ.Χ.), του τελευταίου μεγάλου φιλοσόφου της ύστερης αρχαιότητας και θεμελιωτή του Νεοπλατωνισμού (περ. 250-260 μ.Χ., Ώσπια, Αρχαιολογικό Μουσείο). Ο Πλωτίνος περιπλανήθηκε αρχικά στη Μέση Ανατολή και περί τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. έδρασε στη Ρώμη όπου δίδασκε φιλοσοφία στην ελληνική γλώσσα. Η ελληνική παρέμεινε μέχρι τον 5ο αι. μ.Χ. η επίσημη γλώσσα της χριστιανικής εκκλησίας της Ρώμης.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Το κακό, η φυγή της ψυχής και η «ομοίωση με τον θεό»¹

Εφόσον τα κακά² βρίσκονται εδώ και «τριγυρίζουν αναγκαστικά σε τούτον εδώ τον τόπο», και η ψυχή³ θέλει να αποφύγει τα κακά, πρέπει να φύγουμε από εδώ. – Σε τι συνίσταται λοιπόν αυτή η φυγή; – «Στο να γίνουμε όμοιοι με τον θεό», λέει ο Πλάτων. Και τούτο επιτυγχάνεται «αν με τη φρόνηση γίνουμε δίκαιοι και ευσεβείς» και γενικά ενάρετοι⁴. – Αν λοιπόν γινόμαστε όμοιοι του μέσω της αρετής, δε θα γινόμαστε όμοιοι με κάτι που διαθέτει αρετή⁵; Και ποιος θεός θα είναι αυτός; Δε θα είναι αυτός που περισσότερο φαίνεται να έχει αυτά τα χαρίσματα, δηλαδή η Ψυχή του κόσμου⁶ και αυτός που κυβερνά μέσα της, ο οποίος διαθέτει φρόνηση θαυμαστή⁷; Άλλωστε, είναι εύλογο, εφόσον βρισκόμαστε εδώ, μ' αυτόν να γινόμαστε όμοιοι⁸.

(Πλωτίνος, *Ἐννεάδες*, I, 2, [19], 1-10)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 **Η ομοίωση με τον θεό:** ο Πλωτίνος αρχίζει την πραγμάτευση των αρετών στο έργο του *Εννεάδες* με μια παραδοχή της άποψης του Πλάτωνα, σύμφωνα με την οποία, για να αποφύγει ο άνθρωπος το κακό, πρέπει να εξομοιωθεί με τον Θεό. Η *ομοίωσις θεῶ* είναι το τέλος ή ο σκοπός της ανθρώπινης ζωής και επιτυγχάνεται μέσω των αρετών.
- 2 **Κακό:** το κακό δεν υπάρχει στη νόηση και την ψυχή, κατά τον Πλωτίνιο, αλλά στην ύλη και στον αισθητό κόσμο. Αποτελεί έλλειψη του Αγαθού, η οποία προκαλείται από το σκότος.
- 3 **Ψυχή:** η ψυχή κατά τον Πλωτίνιο ρέπει προς την ύλη, έχει όμως τη δύναμη να αποδεσμευθεί απ' αυτήν και διαμέσου του Νου, δηλαδή των ιδεών, να φθάσει το Εν ή άλλως το Αγαθό και να ενωθεί μαζί του.
- 4 **Φρόνηση... γίνονται ευσεβείς και δίκαιοι:** αναφορά στις αρετές της φρόνησης, της δικαιοσύνης και της ευσεβείας. Η τελευταία δεν υπάρχει ανάμεσα στις αρετές που αναφέρει ο Πλάτων.
- 5 **Αρετή:** ο Πλωτίνος θεωρεί ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιτύχει την εξομοίωση με τον Θεό μέσω των αρετών και προϋποθέτει πως ο Θεός είναι ενάρετος, δηλ. η *ομοίωσις* προϋποθέτει την *ομοιότητα*. Η αναγωγή της ψυχής προς τον νοητό κόσμο (ιδέες, Νους), η απαλλαγή της από τα αισθητά φαινόμενα, η θέαση των νοητών και η εξομοίωση με τον Θεό προϋποθέτουν όμως μια εσωτερική απελευθέρωση από την επίγεια ζωή μέσω της κάθαρσης.
- 6 **Ψυχή του κόσμου:** αυτή είναι ανώτατη κοσμική δύναμη, ενώ οι ατομικές ψυχές είναι απλά όψεις της με τις οποίες δραστηριοποιούνται τα σώματα. Η ταύτιση της κοσμικής (θεϊκής) ψυχής με την ανθρώπινη γίνεται με την κάθαρση της ψυχής και μέσω των αρετών.
- 7 **Φρόνηση θαυμαστή:** από τον Όμηρο και τους Προσωκρατικούς μέχρι τους νεότερους χρόνους, η φρόνηση ή η σοφία είναι η κατ' εξοχήν αρετή του θεού αλλά και του ανθρώπου.
- 8 **Γινόμαστε όμοιοι:** οι αρετές είναι, για τον Πλωτίνιο, μέσο τελείωσης της ψυχής και εξομοίωσης του ανθρώπου με τον Θεό. Ο άνθρωπος είναι στη φιλοσοφία του Πλωτίνου ένα πλάσμα ελεύθερο να πραγματοποιήσει τον πραγματικό του εαυτό, να ενωθεί με το Εν ή Αγαθό και να εξομοιωθεί με τον Θεό. Η ηθική θεωρία του Πλωτίνου δεν προετοιμάζει τον άνθρωπο για την πράξη, αλλά αποβλέπει σε μια μυστική ένωση με το απόλυτο Εν.

Η επονομαζόμενη *Σαρκοφάγος του Πλωτίνου* βρίσκεται στο Γρηγοριανό Μουσείο του Βατικανού. Σ' αυτήν παρουσιάζεται σκηνή φιλοσοφικής διδασκαλίας με την κεντρική μορφή να κρατάει μπροστά της ανοικτό ένα ογκώδες ειλπητόριο, ενώ οι «ακροατές» της σχολής κρατούν κυλινδρικές βίβλους. Η χρονολόγηση του μνημείου κυμαίνεται μεταξύ του 260 και του 280 μ.Χ.

«...καὶ μὴ παύσῃ τεκταίνων τὸ σὸν ἀγάλμα, ἕως ἂν ἐλάμψῃ σοὶ τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδὴς ἀγλαΐα, ἕως ἂν ἰδῆς σωφροσύνην ἐν ἀγνῶ βεβῶσαν βάθρο». (Ἐννεάς 1.6.9. 12-15)
(...και μη παύεις να σμιλεύεις το ἀγάλμά σου μέχρις ὅτου διαφανεῖ μέσα σου ἡ τῆς ἀρετῆς θεοειδὴς λάμψη και δεῖς τὴ σωφροσύνη εγκατεστημένη πια σε ἕνα ἱερὸ βάθρο).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΔΜΦΡΩΠΟΛΟΓΙΑ: επιστήμη περί του ανθρώπου. Η φιλοσοφική ανθρωπολογία ερευνά τον άνθρωπο ως φορέα πολιτισμού και κοινωνικότητας.

ΕΜΝΕΑΔΕΣ: τίτλος για τα έργα του Πλωτίνου όπου περιέχονται οι στοχασμοί του σε 6 ομάδες από εννέα πραγματείες η καθεμία, δηλ. σε πενήντα τέσσερα σύντομα δοκίμια.

ΚΑΘΑΡΕΙΣ (καθαίρω): καθαρισμός, εξαγνισμός.

ΚΑΛΛΟΣ: ομορφιά.

ΕΥΣΤΗΜΑ: η ομοιογένεια που παρουσιάζουν οι απόψεις ενός φιλοσόφου, η ένωσή τους σ' ένα οργανικό σύνολο.

Υπατία, νεοπλατωνική φιλόσοφος, ωραία και πνευματώδης, γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια περίπου το 370 μ.Χ. Εκπρόσωπος της αλεξανδρινής σχολής φιλοσοφίας, κόρη του μαθηματικού και αστρονόμου Θέωνα από την Αλεξάνδρεια. Επηρέαστηκε από τους Πλάτωνα, Πλωτίνου, Ιάμβλιχο και Θέωνα. Δίδασκε μαθηματικά, λογική, επιστήμες. Το 415 μ.Χ. θανατώθηκε από φανατισμένο όχλο χριστιανών στην Αλεξάνδρεια.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Ας φύγουμε για την αγαπημένη μας πατρίδα

Ποιος είναι λοιπόν ο δρόμος της φυγής και πώς θα τον ακολουθήσουμε; Θα ξανοιχτούμε όπως –καθώς, αλληγορικά μου φαίνεται, λέει ο ποιητής– ο Οδυσσεάς από τη μάγισσα Κίρκη ή την Καλυψώ, ο οποίος δεν αρκέστηκε να παραμείνει εκεί, παρόλο που είχε ηδονές των ματιών και βρισκόταν ανάμεσα σε πολύ αισθητή ομορφιά. Η πατρίδα μας, απ' όπου ήρθαμε, κι ο πατέρας μας είναι Εκεί [...] «Κλείνοντας τα μάτια» άλλαξε την όρασή σου και ξύπνα μιαν άλλη, που ενώ την έχουν όλοι, λίγοι τη χρησιμοποιούν.

(Πλωτίνος, Έννεάδες, I.6. [1] 8. 17-27)

2 Ωραία ψυχή και εσωτερική όραση

Κατά τον Πλωτίνου, την ομορφιά της ψυχής και του νοητού κόσμου τη γνωρίζουμε, όταν καταλάβουμε ότι η ομορφιά στην τέχνη βασίζεται στη μορφή. Από την ομορφιά στη φύση και στην τέχνη ανώτερη είναι η ομορφιά της ψυχής.

Πώς θα δεις τώρα τι ομορφιά έχει μια καλή ψυχή; Αποσύρσου στον εαυτό σου και κοίτα· και αν δεις τον εαυτό σου να μην είναι ακόμη ωραίος, όπως ο δημιουργός του αγάλματος που πρέπει να γίνει ωραίο αφαιρεί, λαξεύει, λειαινεί και καθαρίζει μέχρις ότου φανεί πάνω στο άγαλμα ένα ωραίο πρόσωπο, έτσι κι εσύ αφάιρесе τα περιττά και ίσιωσε τα στραβά, και όσα είναι σκοτεινά κάνε τα να γίνουν λαμπρά καθαρίζοντάς τα, και μην πάψεις να σμιλεύεις το άγαλμά σου, έως ότου λάμψει πάνω του η θεόμορφη λαμπρότητα της αρετής...

(Πλωτίνος, Έννεάδες, I.6 [1]. 9.1 κ.ε.)

3 Η φύση του Αγαθού

[Αγαθό είναι] εκείνο από το οποίο εξαρτώνται τα πάντα και στο οποίο όλα τα όντα αποβλέπουν, έχοντάς το ως αρχή και έχοντάς το ανάγκη· ενώ αυτό δεν έχει ανάγκη τίποτα, είναι άυταρκες, χωρίς τίποτα που να χρειάζεται, μέτρο και όριο των πάντων, παρέχοντας από τον εαυτό του νου και ουσία και ψυχή και ζωή και νοητική ενέργεια. Και μέχρις εκεί όλα είναι ωραία· το ίδιο είναι πάνω από την ομορφιά και βασιλεύει στον χώρο του νοητού, επέκεινα από τα ανώτερα όντα.

(Πλωτίνος, Έννεάδες, I.2. 1-9)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Ποιες αρετές διαθέτει ο Θεός, σύμφωνα με τον Πλωτίνιο;
- 2 Πώς ορίζει το Αγαθό ο Πλωτίνος στο παράλληλο κείμενο (3);
- 3 Σε τι διαφέρει η ομορφιά της ψυχής από την ομορφιά της φύσης και της τέχνης; [Παράλληλα κείμενα (1) και (2)].

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Με ποιον αλληγορικό τρόπο εξηγεί ο Πλωτίνος την επιστροφή του Οδυσσέα στην Ιθάκη σε σχέση με το ταξίδι-φυγή της ψυχής; [Παράλληλο κείμενο (1)].

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Να συγκρίνετε τη φράση *ὁμοίωσις θεῶ*, όπως αναφέρεται από τον Πλάτωνα και τον Πλωτίνιο, με τη φράση της *Παλαιάς Διαθήκης* και *εἶπεν ὁ θεός Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ὁμοίωσιν* (*Γένεσις* 1, 26) που αποτέλεσε τη σύνοψη της χριστιανικής ανθρωπολογίας.

Η ομιλία του Αποστόλου Παύλου στον Ἄρειο Πάγο των Αθηνών, όπως παρουσιάζεται από τον Ραφαήλ σε σχέδιο για ταπισερί (16ος αι.). Αποτελεί την πρώτη ένδειξη επαφής του Χριστιανισμού με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς ήταν από τους πρώτους συγγραφείς που επιχειρήσαν να συμφιλιώσουν τον Πλατωνισμό με τον Ιουδαϊσμό. Εδώ, σε παράσταση από το διάζωμα (17ος αι.) του άνω αναγνωστηρίου της Βοδλεϊνής Βιβλιοθήκης της Οξφόρδης.

Ανακεφαλαίωση

Στην ενότητα αυτή:

Γνωρίσαμε πρόσωπα και προβληματισμούς που σχετίζονται με τον ηθικό, κοινωνικό και πολιτικό στοχασμό της τελευταίας περιόδου της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Οι φιλόσοφοι, που ανήκουν στην περίοδο της φιλοσοφίας η οποία διαμορφώθηκε κατά τους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους, έδωσαν στη φιλοσοφία ρόλο «θεραπευτικό» και προσπάθησαν να βρουν τρόπους βίου με τους οποίους οι άνθρωποι είναι δυνατόν να βρουν τον σκοπό της ευτυχισμένης ζωής. Αυτό μπορούν να το επιτύχουν με το να απαλλαγούν από τα πάθη τους και να επιδιώξουν την αυτοσυνειδησία και την κατάκτηση της ατομικής αρετής. Κύριο χαρακτηριστικό όλων των φιλοσοφικών σχολών και ρευμάτων αυτής της εποχής, κατά την οποία έχουμε στροφή του στοχασμού προς τον άνθρωπο και τις πράξεις του, είναι να βοηθήσουν τον άνθρωπο να βρει την ψυχική του γαλήνη και την ευδαιμονία, η οποία, ως υπέρτατο αγαθό, κατακτάται με την αυτάρκεια, την απάθεια, την «εποχή» ή με την «ομοίωση με τον θεό».

Στην 1η ενότητα:

Γνωρίσαμε τις απόψεις των κυνικών φιλοσόφων για την ευδαιμονία του σοφού, ο οποίος υπερβαίνει τον εξωτερικό κόσμο και βρίσκει την ευτυχία στον ίδιο του τον εαυτό, ζώντας με λιτότητα και αυτάρκεια, αποδεδειγμένος από τις ανάγκες της καθημερινότητας. Οι Κυνικοί, έχοντας ως πρότυπο σοφού τον Σωκράτη, υποδεικνύουν ότι η αρετή διδάσκεται και συνδέεται με τις πράξεις και τη συμπεριφορά μας.

Στη 2η ενότητα:

Γνωρίσαμε τις ηθικές απόψεις του Επίκουρου, ο οποίος χαρακτήριζε την ηδονή ύψιστο αγαθό και θεωρούσε πως ο σοφός επιδιώκει όχι τις στιγμιαίες απολαύσεις αλλά τη διαρκέστερη ψυχική διάθεση της ικανοποίησης, η οποία εξασφαλίζει τη δίχως πόνους και επιθυμίες ψυχική γαλήνη και αταραξία.

Στην 3η ενότητα:

Μελετήσαμε τις ηθικές αντιλήψεις των Στωικών, οι οποίοι τόνιζαν την αξία της σοφίας και θεωρούσαν ότι η απάθεια, δηλαδή η ελευθερία από τα πάθη, εξασφαλίζει την ατομική ευτυχία – η οποία συνδέεται με την αρετή, που είναι υπέρτατο αγαθό.

Στην 4η ενότητα:

Διαπιστώσαμε πως για τους Στωικούς η σύνδεση του ανθρώπου με την κοινωνία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ατομική ευτυχία, η οποία συνδέεται με το συμφέρον των συμπολιτών και της πολιτείας.

Στην 5η ενότητα:

Γνωρίσαμε τη διδασκαλία των σκεπτικών φιλοσόφων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι δεν μπορούμε να μάθουμε την αληθινή φύση των πραγμάτων ούτε τι είναι αγαθό ή κακό. Επειδή όμως η ευδαιμονία είναι επιδίωξη του ανθρώπου, τηρούμε κατ' αυτούς στάση αταραξίας και αποφεύγουμε να εκφέρουμε γνώμη για όσα δεν μπορούμε να γνωρίσουμε.

Στην 6η ενότητα:

Ο Πλωτίνος, ο ιδρυτής του Νεοπλατωνισμού, συνιστά την κάθαρση της ψυχής από τα πάθη και την επίτευξη της γνώσης του θεού μέσα από μια μυστική ένωση και άνοδο της ψυχής από τον αισθητό κόσμο στον νοητό. Το «τέλος», δηλαδή ο απώτερος σκοπός της ευτυχισμένης ζωής, γίνεται με τη φιλοσοφία του Πλωτίνου η «ομοίωση με τον θεό», η επιστροφή στο απόλυτο Εν. Η ταύτιση με το Εν, δηλαδή το Αγαθό, γίνεται κατά τον Πλωτίνου με μια κίνηση του όντος από το εν στα πολλά και από τα πολλά στο εν, με μια καθοδική προς τον αισθητό κόσμο και ανοδική προς τον νοητό κόσμο πορεία της ψυχής.